

El procés d'evolució urbana de la vila de Santa Margalida. De l'edat mitjana fins a l'actualitat

Història dels carrers del municipi de Santa Margalida, núm. 1

Antoni Mas Forners

Capítol primer

**Ajuntament de Santa Margalida
Àrea de Cultura**

© Dels texts: Antoni Mas i Forners

© De totes les edicions (en tots els formats, electrònics, digital, impressió en paper): Ajuntament de Santa Margalida

Introducció

Aquestes planes pretenen ésser allò que en diuen un llibre de divulgació històrica; és a dir, un treball que pretén donar a conèixer un determinat tema o procés històric entre un públic més o manco ampli. Més concretament, allò que he duit endarrer és escriure un llibre amb una finalitat ben concreta: que la gent de la Vila –així l’anomenam els *vileros*— pugui conèixer el procés de formació del poble; així com s’ha anat consolidant, durant més de set-cents anys, el nucli de població on viuen. I això amb la convicció que el coneixement d’aquest passat pot ésser d’utilitat per entendre el present i que, a més, permet ajudar a valorar el patrimoni cultural, històric i artístic que enclouen els carrers de la Vila. Un espai, unes cases, uns carrers i unes places que han estat objecte de contínues modificacions i canvis, fruit tant de les circumstàncies socioeconòmiques per les quals ha passat al terme, com de la incidència d’altres fenòmens, d’àmbit illenc o estatal, que han modelat l’estructura urbana de la Vila i, també, els noms dels seus carrers i places. He estructurat el treball en dues parts; la primera, referida al procés de formació del poble des de l’edat mitjana fins a l’actualitat; la segona, dedicada als canvis que ha experimentat la denominació dels carrers al llarg del temps. L’una i l’altra part, això és evident, es troben estretament lligades i contribueixen a la comprensió de l’altra, però el caràcter divulgatiu del treball m’ha fet pensar que resulta més adequat referir-s’hi per separat. Però que aquest treball sigui de naturalesa divulgativa no vol dir que no hagi intentat ser rigorós, tant en el procediment de recerca com en la justificació de les fonts i de la bibliografia en què es basen les afirmacions recollides en el text, que apareixen en les notes a peu de plana. A fi d’alleugerir-les, i també amb la finalitat de donar a conèixer documents que consider que poden ésser útils per al coneixement de la història de la Vila, he reunit una mostra dels documents que he emprat en l’apèndix documental que tanca el llibre, que procedeixen tant dels arxius de la vila com dels de Ciutat. En relació a l’anterior, vull fer menció a les atencions que he rebudes del personal de l’Arxiu del Regne de Mallorca, de l’Arxiu del Consell de Mallorca i de la Biblioteca Bartomeu March, com també els comentaris que m’ha fet l’amic en Pere Salas, que m’han ajudat a entendre diferents aspectes de la història contemporània de Mallorca dels quals jo –que solc dedicar-me a la història d’èpoques més reculades— en tenc uns coneixements que, com a mínim, hauria de qualificar d’insuficients. He d’agrair també l’amabilitat que han tenguts els amics Antoni Domingo i Glòria Druguet –bons arquitectes i historiadors, que no és poc— de fer el pròleg del treball. Vull agrair, de manera molt especial, al batle de Santa Margalida, Antoni del Olmo, i a la regidora de Cultura, Maria Rosa Pastor, la confiança que depositaren en mi quan m’encarregaren aqueixa feina, i que esper haver sabut correspondre. Gràcies a tots i a totes. Finalment, voldria dedicar aquest llibre a la memòria dels meus majors, com també a la de tots els que trespasaren i habitaren aquests carrers, especialment a aquells que els hagueren d’abandonar cercant una vida millor.

Santa Margalida, febrer de 2007

Antoni Mas

Abreviatures emprades:

ACIM: Arxiu del Consell de Mallorca (Palma)

AMSM: Arxiu Municipal de Santa Margalida

APSM: Arxiu Parroquial de Santa Margalida

ARM: Arxiu del Regne de Mallorca (Palma)

PN: Protocols Notarials (secció de l'Arxiu del Regne de Mallorca).

Santa Margalida, terra de sorts i marina

Geogràficament, dins el terme de Santa Margalida es poden destriar dues gran àrees paisatgístiques, definides tant pels trets geològics i hidrogràfics i pels efectes de l'actuació humana al llarg dels segles. Per una part, les terres "primes", en general poc aptes per als conreus, que ocupaven aproximadament el 75% de l'extensió del terme i que, en l'edat mitjana, solien ésser anomenades amb el genèric de "marina". Estaven ocupades per la garriga, el pinar i –molt possiblement— l'alzinar i, en les zones més properes al litoral, per la vegetació dunar i el pinar. Segons la documentació medieval i moderna, els posseïdors d'aquestes terres, a fi d'obtenir pastures, solien causar incendis controlats¹, pràctica que degué provocar la reducció progressiva de la superfície ocupada per les alzines² i l'increment l'extensió del pinar i de la garriga. Tret de la minva de l'alzinar, el paisatge que no devia diferir gaire del que va descriure en Gerónimo de Berard el 1789 fent referència a l'àrea litoral del terme: "*y hacia el mar, mucho pinar y arena siendo de notar que ésta ya se halla con abundancia media legua dentro de tierra: y éstas tierras arenosas crían pinos y lentisclos como las más propias de lugar alguno.*"³ Des de l'edat mitjana i fins a darreries del segle XIX, aquestes terres estaven ocupades per grans tinences o propietats (denominades alqueries i rafals a l'edat mitjana, i possessions a partir del segle XVI). Els únics espais de conreu –fonamentalment dedicats als cereals i als llegums— es localitzaven en els sementers de vora les cases –que ocupaven una reduït percentatge de la superfície de les possessions— i en les rotes que hi eren cedides.

L'altra zona, que ocupa prop del 25% de l'extensió del municipi, està conformada per les terres planes i baixes del sud-oest del terme, molt grasses i argiloses, solcades pel curs de la síquia Real i de les síquies que hi vessen les aigües. Són les terres de "ses Sorts", les terres conradisses per excel·lència:

"Jo no havia llaurat mai
terra tan atapeïda
com dins Santa Margalida
baix de la síquia Real."⁴

Aquesta zona, de forma grollerament rectangular, resta definida per diferents successions de turons de poca altària: per una banda, pels des Pujol, Reboster i sa Bisbal; per l'altra, pels turons de sa Serra de Muro, Castellet i Son Flor; per l'altra, pels d'Alacantí, Vernissa i s'Alqueria, i per l'altra, pels turons d'Hero (Son Fluixà i Son Femenia), de la Vila, de sa Capella, de Femenia i de sa Boleda. L'orografia i el caràcter argilós del sòl fa que aquestes terres resultin fàcilment inundables, cosa que explica que hi fos habitual la presència de llocs embassats i de surgències d'aigua, sobretot en les proximitats del torrent anomenat la síquia Reial⁵. La toponímia medieval i moderna (S. XIV-XVII), i també l'actual, mostra l'existència de zones humides en aquests indrets, avui desaparegudes gràcies a les tasques de drenatge; es tracta de topònims com:

¹ Així ho suggereixen, almanco, diferents fonts documentals el 1493, en Bernat Femenia, posseïdor de l'alqueria de Vernissa, declarava que, quan pegava foc a les garrigues de les seves terres, va trobar la fita que separava la seva possessió de l'actual possessió de l'alqueria (*com yo matent foch en les mies garrigues és stade atrobade aquesta fita* (ARM PN M-511 f. 47 v). D'altra banda, a 1502 en Macià Esteve, posseïdor de l'alqueria Santa Eulària, acusava en Jaume Morro, n'Andreu Femenia, en Pere Vey i en Pere Pastor Burbay, posseïdors de les alqueries veïnes (les actuals possessions de Son Morro, Vernissa i Son Bauló), per tal com l'estiu passat els acusats havien pegat foc en les seves possessions, des d'on s'hauria propagat a l'alqueria de Santa Eulària, posseïda per l'esmentat Esteve (*en lo stiu prop passat los dits anomanats haurien haurian cramada la sua poseció appal-lada Sancta Eulària per so cor hun die los dits anomanats aurian més foch en la suas possessions*, ARM PN S-392 141v-146).

² Encara es troben petites concentracions d'alzines a diferents indrets del litoral del terme, com es Revellar i Santa Eulària.

³ Gerónimo de Berard: *Viaje a las villas de Mallorca. 1789. Transcripción del manuscrito de la Biblioteca Municipal de esta ciudad, introducción y notas por Lorenzo Pérez*. Ajuntament de Palma. 1983. Pàg. 118.

⁴ Josep Massot (ed.): *Cançonetes mallorquines recollides per Maria Aguiló. Introducció, transcripció i notes per Josep Massot i Muntamener*. Volum I, Barcelona, 1985, p. 38).

⁵ Així ho indiquen les fonts orals, etnològiques i documentals. Segons mossèn Antoni Rubí, a les primeries del segle XX, "*les terres com més bones eren més s'omplien d'aigua que, en no tenir sortida, quedava embassada*" Antoni Rubí: *En aquell temps... La Vila abans de 1925 (II)*, Santa Margalida, 2001, 364-367).

- a) Jonquera. Topònim desaparegut, situat a "ses Sorts" de la proximitat de la Vila ("Jonquera" [1670]).
- b) Jonquerol (lloc on hi ha jonqueres). Ubicat vora l'actual camí de Son Flor ("el lloc del Joncarol" [1348, 1564], el terme i el camí "del Joncaroll" [1377]).
- c) s'Estanyol ("l'Estanyol" [1377]).
- d) Gorg. Topònim actualment conservat, entre sa Torre i el camí de Son Flor ("el Gorch" [1613]).
- e) Prat. Documentat per referir-se a diferents indrets: a terrenys de s'Alqueria ("lo sementer del Prat" [1636]), d'Hero ("la rota del Prat [1512]") i de l'actual Mal pas, vora la Vila ("un trosset de prat de Jacme Barsaló (...) asats prop la font de la pobla de Senta Margalida [1377], "lo Prat" [1564]).
- f) Així mateix, cal tenir en compte l'explicació popular de l'origen de determinats topònims, com Son Fotja o es Mal pas. El Mal pas deuria aqueix nom a les dificultats per passar-hi amb els carros i amb bísties, perquè la terra s'embassava, i Son Fotja hauria rebut aqueix nom perquè l'aigua s'hi embassava hi abundaven aquests "aucells d'aigo"⁶.

Inundacions al pla devora la Vila

Les freqüents inundacions en temps de pluges causaven greus perjudicis als sembrats,⁷ com també les sortides de la síquia Reial i altres síquies. Les fonts orals i documentals indiquen que era molt habitual, sobretot els anys plujers (plujosos), que "sortís la síquia Reial"; és a dir, que es desbordàs i que s'hi formassen gorgs i bassiots en les immediacions. Mostra d'això és que, encara a les darreries del segle XIX i durant primer quart del segle XX, l'Ajuntament de Santa Margalida féu obres de reforma i sanejament de la síquia, per tal com, segons s'afirmava en una sessió plenària del 1900, es tenia notícia *que el cauce de la Acequia Real se hallaba en muy mal estado en ambos márgenes y muy desnivelado siendo esta la causa que en verano se formen pantanos vulgo gors [sic] y que con facilidad salga de madre con un aguacero y que en consecuencia llamaba la atención del ayuntamiento acerca*

⁶ Antoni Mas: "Albellonar i fer síquies. El procés de drenatge de les terres argiloses dels voltants de Santa Margalida". Comunicació presentada al VII Congrés El Nostre Patrimoni Cultural. Arquitectura i arqueologia popular. Societat Arqueològica Lul·liana, 2006, en premsa

⁷ En un consell de la Universitat o municipi de Santa Margalida del 20 de maig de 1655 el jurat exposava "com al present en dita nostra vila no si cullera dels fruits de lo Any passat la tersa part per causa de no hauer pogut sembrar lo millor de las terras per les moltes aigües y les qui-s son sembradas hauer les negadas les tantes aigües y no hauer-y cosa ninguna" (AMSM, Consells de 1654 fins 1670).

*del arreglo de dicho cauce dada la importancia que reviste para la salud pública y de los perjuicios que con frecuencia ocasionan a los propietarios colidantes las avenidas*⁸.

Aqueixa circumstància, des de l'època medieval, s'intentà solucionar amb la construcció d'un gran nombre de síquies de drenatge i d'albellons, connectats a síquies que es dirigien a la síquia Reial. La culminació d'aquest procés de colonització –que es perllongà fins al mateix segle XX- i l'especial aptitud d'aquests terrenys per als conreus cerealístics n'expliquen la fesomia actual, una gran extensió de camps oberts. És en aquesta zona, segurament com a conseqüència de l'atracció que suposaven la qualitat d'aquestes terres per als conreus cerealístics, que es formà durant l'edat mitjana el nucli de la vila de Santa Margalida.

L'Evolució urbanística de la Vila

Antecedents: l'època andalusina o islàmica (902/903-1229)

Durant aquest període, que abraça des de l'any 902/903 fins a la conquesta cristiana de 1229, el terme de Santa Margalida constituïa la franja oriental del districte musulmà de *Muruh* (denominació que ha conservat, catalanitzada, l'actual municipi de Muro). Diferents informacions, arqueològiques i documentals, fan pensar a l'actual terme no hi havia cap nucli concentrat –almanco d'importància—, sinó que la població residia, com arreu de Mallorca, en les àrees de residència d'assentaments que la documentació designa com alqueries i rafals. Els numèricament predominants eren les alqueries, terme amb el qual es fa referència a al territori assignat a una comunitat pagesa, que tenia una organització social de caràcter tribal, clànic o amb aquest origen.⁹ Aqueixa organització és la que es desprèn de topònims tribals, com Vernissa (catalanització fonètica d'un nom de tribu berber) i d'aquells que presenten la forma Beni (fills o descendents de) seguida d'un antropònim, com Beniaduz (Son Morro), Benahitir (es Reboster), Benialacham (Montblanc), Benicalvell (l'actual Binicalvell o Binicuell) i Beniez (no identificat). Altres topònims amb els quals eren designats alqueries i rafals eren els d'Alacanti, Alcudiola, Almartyz, Bachat (part de Montblanc), *Boxaqueria* (també grafiat, *Baxachdiria* i *Boxalqueria*) -en les proximitats de l'actual cementeri—, Femenia, Hero, Hiachat (la Vila), Larconum (Son Flor i Son Fava), Robaria (Son Serra i Son Mari), Sarracil (s'Alqueria) i Sentoder (Castellet) i Vilella (sa Torre). La major densitat de població es devia situar al sud-oest del terme, on es concentraven un bon nombre d'alqueries i rafals. Cal suposar que les alqueries més poblades devien ser trobar a les alqueries de Yachat o Hiachat (l'actual Vila), Hero, com es desprèn de la grandària del territori que tenien assignat—¹⁰ i sa Boleda, identificada amb *Bulayda* (terme que és traduït com a poblet), lloc on va néixer, devers 1029, el literat al-Humaydí.¹¹ Els assentaments dels sud del terme s'haurien dedicat predominantment a l'agricultura,¹² i haurien combinat els conreus de cereals amb els d'horta, com mostren les nombroses restes de *qanats* (fonts de mina) a la zona, situades en els **costers sud i est** dels turons que defineixen l'espai ocupat per la vall o terres baixes dels voltants de la vila. La disposició dels espais hidràulics regats amb aquestes fonts, i les síquies, actualment existents o ja desaparegudes, que els vinculen semblen indicar que foren dissenyats conjuntament, com a part del procés d'assignació territorial als diferents grups humans que s'assentaven a la contrada.¹³

---

⁹ Segons Helena Kirchner, "La primera observación que cabe hacer es que el término alquería no designa un lugar concreto habitado, una aldea, sino un territorio donde puede haber más de una zona de residencia y más de un espacio de cultivo. La definición de qarya de P. Guichard (1991) como aldea rural habitada por una comunidad campesina caracterizada por constituir un grupo humano de origen común, tribal o clánico ha llevado a muchos arqueólogos e historiadores a identificar el término con el lugar de residencia campesina. La alquería es mucho más que esto. Se trata de la tierra clánica, el territorio donde un grupo construye sus espacios de cultivo, aprovecha sus zonas de pasto, recolección y caza y donde ejerce un dominio de usos." Segons la mateixa autora, "es difícil, en cambio, por ahora, establecer con precisión en qué consistían los rahales". S'ha proposat que eren zones de propietat privada, en una diferència de caire administratiu o funcional o que eren espais marginals respecte de les alqueries, possibilitat aquesta darrera que és la que sembla més versemblant a l'autora. (Helena Kirchner: Migración y colonización agraria de las Islas Baleares, p.128-239. A Bernat Moll-Helena Kirchner: Las Islas Orientales de Al-Andalus: Las Baleares en época islámica. Historia de las Islas Baleares. 5. El Mundo. El Día de Baleares. Mallorca. 2006. Pàg. 134 i 141).

¹⁰ Respectivament, 16 i 20 jovades; és a dir, 256 quarterades (181,8 ha) i 320 quarterades (227,3 ha). Font: Estanislau de Koska Aguiló, E.K. (1911) "Pons Hugo, Comte d'Ampúries atorga a'n Ramon de Pedardell reducció a una sola cavalleria de les dues que havien de prestar el dit Ramon y son germà quondam, per terres que tenien en feu en el terme de Muro --16 desembre 1247": *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, XIII, Mallorca, 1911, Pàg. 287-288.

¹¹ Antoni Mas: "Colonització feudal i canvi toponímic a la Mallorca rural (1230-1350). El cas de la parròquia de Santa Margalida". *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*, ed. Universitat de València, 2002. Pàg. 321-339.

¹² Aquests paràgrafs són els resultats provisionals d'un estudi que actualment tenim en curs sobre aquesta temàtica.

¹³ Aquest és un fet habitual a la colonització agrària andalusina de Mallorca. Segons Helena Kirchner, "la distribución de las alquerías o asentamientos campesinos dibuja a menudo agrupaciones alrededor de valles donde se construyen espacios irrigados. Estas constelaciones son resultado, como se ha dicho, de las alianzas y pactos para la migración y la selección, construcción y gestión de los espacios de trabajo campesino. Los emplazamientos de las zonas de residencia no son, pues, especialmente significativos de la formación de estas redes. La ubicación de las casas donde vivir es escogida posteriormente a la selección del lugar donde construir los espacios irrigados o de trabajo, y no al contrario. No es la zona de residencia escogida la que determina el emplazamiento de la zona de trabajo, sino al revés. El asentamiento –entendido como el complejo articulado de campos de trabajo y áreas de residencia (Barceló 1988 a)—, pues, no se improvisa. (Helena

Les restes arqueològiques i la localització de les troballes de ceràmica suggereixen que les àrees de residència d'aquestes alqueries se situaven al coster o a damunt dels turons (Son Femenia, es Pujol, Reboster...), de vegades coincidint amb l'emplaçament d'assentaments de cronologia anterior, talaiòtica i romana (com és el cas, per exemple, d'Hero i es Pujol). L'elevada densitat d'ocupació d'aquesta contrada devia contrastar –o així es desprèn de l'anàlisi conjunta que proporciona la documentació del segle XIII i la carta arqueològica municipal—amb la de la resta del terme, sobretot a les proximitats dels litoral, de terres molt menys aptes per als usos agraris, cosa fa pensar que haurien estat dedicades predominantment a la ramaderia.

Tot i que a l'espai que actualment ocupa el nucli urbà de la Vila s'han localitzat restes arqueològiques d'època prehistòrica (concretament, al carrer Santa Catalina Tomàs i al carrer Grimalt), les dades de què es disposa suggereixen que el primer assentament que va incidir en l'actual trama urbana fou l'alqueria andalusina de Hiachat o, per ser més exactes, els camins que conflueixen a l'àrea de residència d'aquest assentament. El territori assignat a aquesta alqueria ocupava les terres en què actualment s'aixeca la vila de Santa Margalida i bona part de les que l'envolten. Atesa la grandària del territori assignat a l'assentament (més de 250 quarterades)¹⁴ cal suposar que s'hi localitzava un grup d'edificacions relativament important, almanco en relació amb d'altres alqueries i rafals del terme. L'estudi de la documentació d'època posterior a la conquesta permet inferir que al turó que ocupa el nucli urbà actualment, concretament a la plaça de la Vila, es localitzava un creuer de camins on conflueixen l'actual carrer de les vinyes (el camí que es dirigia cap a Muro i l'Albufera) i que arribava a l'actual plaça de la Vila pels actuals carrers Baltasar Calafat Femenia i Constitució; el camí de la Font (l'actual carrer Joan Monjo March), que es dirigia cap Alcúdia i Artà;¹⁵ el camí d'Hero (actual carrer Antoni Maura), que es creuava amb el camí que, des de Muro, es dirigia cap a Artà; i l'actual carrer Joan Ordines Tous, que es bifurcava en els actuals camins de Reboster i des Pontarró (que connectaven amb el camí de Muro i Artà). L'anteriorment exposat, l'anàlisi de la informació documental i de l'estudi del procés de la formació del nucli medieval cristià,

---

Kirchner: Migración y colonización agraria de las Islas Baleares, p.128-239. A Bernat Moll- Helena Kirchner :Las Islas Orientales de Al-Andalus: Las Baleares en época islámica. Historia de las Islas Baleares. 5. El Mundo. El Día de Baleares. Mallorca. 2006. Pàg. 145).

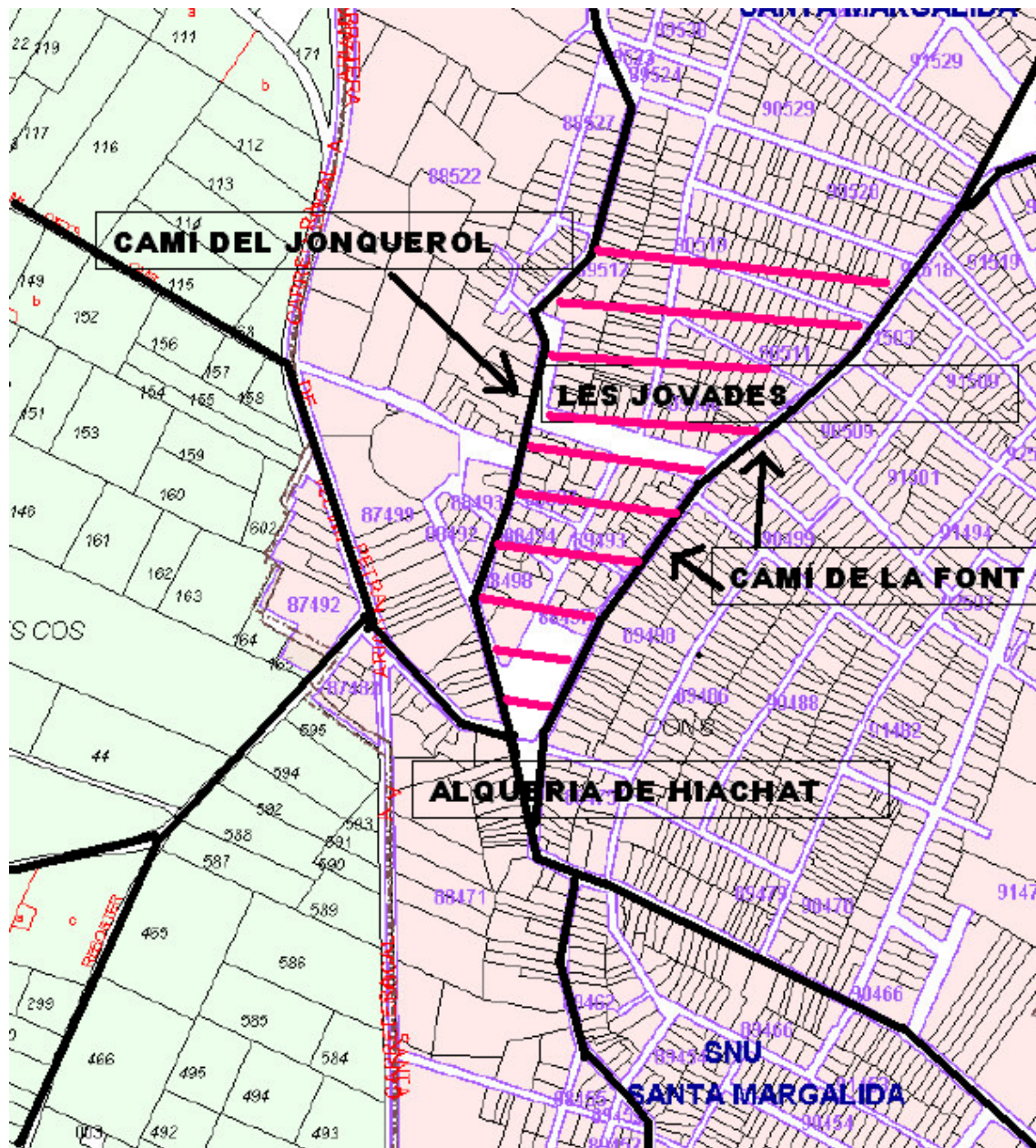
¹⁴ Així es desprèn d'aquesta referència documental de 1247: "la caualleria [senyoriu feudal] qui és dita Yachat, e són setze jouades, retingudes dues jouades en lo comun loch, les quals en Guillem Ugo ja dit dóna a l'esgleya aquí instituhida, de Hiachat".

Aguiló, E.K. (1911) "Pons Hugo, Comte d'Ampúries atorga a'n Ramon de Pedardell reducció a una sola cavalleria de les dues que havien de prestar el dit Ramon y son germà quondam, per terres que tenien en feu en el terme de Muro -- 16 desembre 1247": *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, XIII, Mallorca, 1911, 287-288

¹⁵ Així ho suggereix que els confrontants de les Jovades de l'església, ja documentades a 1247 ("dues jouades en lo comun loch, les quals en Guillem Ugo ja dit dóna a l'esgleya aquí instituhida, de Hiachat") fossin aquests carrers i camins, cosa que fa pensar que, si en foren convertits en els límits, eren anteriors a la fitació de les esmentades Jovades. Així, a 1405, com a límits de les Jovades consistien "de una part amb lo camí que va a la Font [l'actual carrer Joan Monjo March] e d'altre part ab lo rrafal d'en Johan Pastor e d'altre part ab honós d'en Macià e d'altre part ab lo camí que va al Joncarol [l'actual carrer de les Vinyes i camí de Son Flor]" (ARM RP 2006 f. 554-556). També sembla clar que el carrer Baltasar Calafat i Femenia –de fet, part del mateix camí del Jonquerol o de les Vinyes—era un dels límits de les Jovades. Com detallarem més envant, fitant amb aqueix carrer, se situava el trast cedit el 1368 pels senyors de la cavalleria al municipi de Santa Margalida, amb la condició que si s'hi construïen porxos s'hi representàs el seu senyal heràldic ("signum mei dicti Raymundi"); això, a fi de remarcar ("ad significacione") que el porxo era tingut sota la seva jurisdicció (ARM PN T-606 f.35-37v). En la segona meitat del segle XVIII, en el *Llibre d'actes de pergami en substància*, de l'Arxiu Municipal de Santa Margalida, comentant aquest document –del qual se'n conserva una còpia a l'arxiu municipal—, qualcú –que per la lletra, cal identificar amb el rector de la parròquia, Joan Verger— escrivia que "El gran cuydado que tenien los Srs. Burgues, establidors de dit Pati, are Porxo, indican que este està a la raya, per alguna part, de los seus aious i cavalleries, pues a haver estat internat, no se necessitave de tants de indicis, com les armes en quatre parts, para saberse, com se explica intentar [sic] en dit acte, que era dit Porxo dins el districte de ditas cavalleries; y és axí pues en la altre part de carrer, devallant al Pouàs, se troban documents antiquíssims de varías casas, com són las de Ant. Palmer, Franch. Maymó, Christòfol Morey, y otras en alou de la Sacristia de esta Iglesia" (Arxiu Municipal de Santa Margalida, núm. 538 f.13-14). D'altra banda, en el mapa de Santa Margalida dels segles XVI i XVII es pot apreciar com el clos de la Rectoria (que era part de les Jovades i que ara és ocupat per la plaça de la Vila) confrontava amb l'actual carrer de la Constitució, amb la plaça del Cardessar –part de l'actual plaça de la Vila— i el carrer Joan Monjo March –el camí de la Font—. Fonts (a part de les esmentades: Aguiló, E.K. (1911) "Pons Hugo, Comte d'Ampúries atorga a'n Ramon de Pedardell reducció a una sola cavalleria de les dues que havien de prestar el dit Ramon y son germà quondam, per terres que tenien en feu en el terme de Muro --16 desembre 1247": *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, XIII, Mallorca, 1911, 287-288; Antoni Mas: *Mapa de la Vila de Santa Margalida del segle XVII*. Ajuntament de Santa Margalida, Mallorca, 1997; Antoni Mas-Ricard Soto: "El repartiment de Mallorca: diversitat de fonts i d'interpretacions metroològiques", en premsa.)

suggereix que els habitatges, o zona de residència, de l'alqueria possiblement s'haurien situat en l'espai comprès en l'àrea triangular que conformen la plaça de la Vila, el carrer Monjo March, el de Baltasar Calafat i Femenia, el passeig des Povàs (d'obertura més tardana), i a devora de l'actual església. Així doncs, aquestes edificacions s'haurien situat al turó de l'església, i al coster d'aquest, a fi de resguardar-se de la tramuntana. Cal pensar que l'emplaçament de l'àrea de residència de l'Alqueria damunt el turó va ser seleccionat a fi d'evitar els perills d'inundacions –i de malalties— que patien les terres de l'alqueria de Hiachat i de les proximitats, causats, d'una banda, per les sortides de la síquia reial i d'altres síquies que hi vessaven l'aigua (com la síquia de s'Abellar i des Clavet) i les zones embassades situades en els terrenys baixos, profunds i argilosos que envoltaven el turó, originades per les dificultats per al drenatge en temps de pluja.

El nucli medieval cristià (1230-1492/1520)

El repartiment

Les terres que, a partir de 1248, constituïren el terme o parròquia¹⁶ de Santa Margalida¹⁷ formaven part del patrimoni rebut pel comte d'Empúries en el repartiment de Mallorca i passaren a integrar la seva baronia (senyoriu feudal) a l'illa. De les seves terres a Santa Margalida, el comte donà tres alqueries al bisbe i capítol de Mallorca (que posteriorment constituïren les possessions de sa Bisbal, Son Gil i Son Bauló) i dues jovades a la parròquia de Santa Margalida (part de l'actual nucli urbà). A més, cedí en feu diversos territoris – anomenats cavalleries— a diversos particulars, que passaren a ser senyors d'aquests territoris. Aquests feus o senyorius feudals eren els de Santa Margalida i Hero, el de Castellet, el d'Alcudiola i el de sa Torre (a l'actual terme de Santa Margalida) i els de Maria i de Roqueta (a l'actual terme de Maria). Aquests feus, com també la baronia del Comte d'Empúries i les terres cedides al Bisbat de Mallorca i les Jovades donades a la parròquia, comportaven per als seus senyors diversos drets sobre aquestes terres, que establiren als nous pobladors que s'assentaven en aquests territoris.¹⁸ Totes les cavalleries –aproximadament el 20% de l'extensió del terme— es crearen als terres del sud-oest de la parròquia, les més aptes per als usos agraris, i el comte d'Empúries servà el domini directe sobre la resta –aproximadament el 80% del districte parroquial– on predominaven els terrenys de sòls més primers.¹⁹

La creació de la parròquia de Santa Margalida

Poc temps després de la conquesta, i a mesura que s'anaven instal·lant els nous pobladors cristians, a la part forana de Mallorca s'anaren formant nuclis de població situats a les alqueries més importants o de terres més fèrtils. A moltes d'aquestes alqueries es construïren petites esglésies, que a 1248 es convertiren en parròquies. Com és evident, la vila i el terme de Santa Margalida prengueren el nom de l'advocació a la qual fou dedicada l'església bastida en els terrenys de l'alqueria de Yachat o Hiachat (*la sgleya de aquí instituhida de Hiachat* –1247–), ja documentada a 1243²⁰ i definitivament institucionalitzada com a parròquia en una butlla del papa Innocenci IV de 1248.²¹

Durant el segle XIII, l'advocació a què va ser dedicada l'església creada a l'alqueria de Hiachat o Yachat (Santa Margalida) va substituir el topònim andalusí i va passar a designar tant aqueixa alqueria (*alqueria Sancte Margarite* –1340–),²² com la cavalleria o senyoriu feudal que la comprenia (*cavalleria nuncuptae Sanctae Margaritae de Muro et de Ero*), com

¹⁶ Aquests mots eren pràcticament sinònims a l'edat mitjana mallorquina. Tal com indica en Pau Cateura, *resulta significativo que en la documentación bajomedieval de Mallorca villa y parroquia se conviertan en términos intercambiables. (...) Por consiguiente, los hombres de la baja edad media no parecen haberse mostrado excesivamente escrupulosos a la hora de deslindar conceptos para nosotros unívocos como son los de villa -unidad de población-, parroquia -circunscripción eclesiástica-, y batlia -unidad administrativa- utilizando con preferencia y por las razones señaladas el de parroquia.* (PAU CATEURA, *Política y finanzas del Reino de Mallorca bajo Pedro IV de Aragón*, Palma, 1982, 189-190).

¹⁷ Primitivament, tenia una extensió d'unes 12.000 hectàrees, fins que a 1837 se'n segregà Maria de la Salut. Actualment, el terme de Santa Margalida té una extensió calculada de 8.479 ha.

¹⁸ Aquestes drets consistien normalment en: a) el cobrament anual de diverses rendes, del delme (el 10% de la collita), de la tasca (un 7,5%), de censos (una quantitat fixa, en moneda o en espècie); b) el lluïisme (cobrament d'un percentatge fix del valor d'un bé quan era venut) i de fadiga (dret del senyor, durant un cert nombre de dies, a comprar un bé, quan havia de ser venut, pel preu indicat en el contracte); c) la jurisdicció civil i criminal baixa, que consistia en el dret a jutjar els conflictes i delictes comesos pels habitants dels seus feus o dins d'aquests, sempre que es tractàs de delictes en què no hi hagués hagut sang o que no comportassin la imposició de càrrecs físics o la pena de presó. A més, aqueixa jurisdicció també comportava el dret encarregar-se d'altres afers de caire judicial, com el nomenament de tudors. Per a l'administració dels seus territoris, els senyors nomenaven batles i jutges. La resta de delictes eren competència del batle del rei (o reial) a la parròquia. D'altra banda, cal fer esment que a les dues jovades de l'Església, en què la jurisdicció pertocava als senyors de la Baronia.

¹⁹ La reconstrucció de la superfície dels feus prové del meu treball *Santa Margalida, un districte senyorial a la Mallorca del segle XVI*, treball inèdit, Universitat de les Illes Balears, 1991.

²⁰ En aquesta data Berenguer d'Ivorra era rector de la parròquia de Santa Margalida (Gabriel ALOMAR- Ramon ROSSELLÓ (1989): *Història de Muro. 1229-1349. Vol II*, Mallorca. Pàgina 167).

²¹ Gabriel LLOMPART-Joana Maria PALOU (1998): *1248-1998. Commemoració del 750è aniversari de la Bul·la del Papa Innocenci IV*, Palma.

²² ARM PN M-4 f. 88v.

també el terme assignat a la parròquia²³ –que, a partir de la primera meitat del segle XIV, es convertí en el seu terme municipal–,²⁴ com també el nucli de població que es va formar en les terres de l'alqueria (*ville et parrochie Sancte Margarite de Muro* a 1321).²⁵

Segons una antiga tradició, recollida per Joan Francesc March i Ramon Rosselló a la seva *Història de Santa Margalida*, la parròquia hauria estat dedicada a Santa Margalida com a conseqüència de la troballa d'una imatge de la santa a una cova situada aquí on ara és l'església²⁶. Tanmateix, les dades de què disposam indiquen que la parròquia hauria estat dedicada a Santa Margalida per mor que el primer o els primers clergues de la parròquia creada a Hiachat procedien d'una parròquia o monestir anomenat Santa Margalida d'Empúries (*Sanctae Margaritae de Empurias*). Aquests no haurien fet altra cosa que dedicar la nova parròquia a la mateixa advocació del monestir o parròquia del qual procedien.²⁷

Aquesta església, que va ser dotada, com ja havíem dit, amb dues jovades de terra (32 quarterades) per al sosteniment del rector i del clero, degué servir com a factor de cohesió dels pobladors assentats a la parròquia, orginaris en la gran majoria de Catalunya. La pràctica absència de documentació referida a la colonització de l'indret on ara s'aixeca la vila –un únic document²⁸— fa que no puguem conèixer si durant el segle XIII ja s'hi havia format un nucli de població. En tot cas, les notícies documentals del segle XIV, relatives a la consolidació del nucli, fan pensar que aquest, si existia, es devia reduir a algunes cases situades en les proximitats de l'església, al mateix espai en què s'hauria situat l'àrea de residència de l'alqueria andalusina de Hiachat.

La desaparició de la gran majoria –o la totalitat— de la població andalusina o musulmana i les dificultats per a la colonització²⁹ segurament expliquen que els terrenys de l'alqueria de Hiachat i de les alqueries i rafals dels seus voltants, que havien tengut una població important abans de la conquesta catalana, tenguessin una població molt poc important durant la resta de l'edat mitjana.

El segle XIV: la formació de la vila de Santa Margalida

Una de les característiques de la parròquia o terme de Santa Margalida durant el segle XIV i, en general, durant tota l'edat mitjana, era la baixa densitat de població. Així ho indica l'evolució de les recaptacions conservades del tribut del morabatí –una quantitat fixa, que

---

²³ Tal com indica en Pau Cateura, "resulta significativo que en la documentación bajomedieval de Mallorca villa y parroquia se conviertan en términos intercambiables. (...) Por consiguiente, los hombres de la baja edad media no parecen haberse mostrado excesivamente escrupulosos a la hora de deslindar conceptos para nosotros unívocos como son los de villa -unidad de población-, parroquia -circumscripción eclesiástica-, y batlia -unidad administrativa- utilizando con preferencia y por las razones señaladas el de parroquia". (Pau Cateura, *Política y finanzas del Reino de Mallorca bajo Pedro IV de Aragón*, Palma, 1982, 189-190).

²⁴ Vegeu-ne una mostra, recollida de documents del segle XIII: *termino Sancte Margarite de Moro* (1270, Arxiu Torrella armari 14, pleg 32 núm. 34) *parrochie Sancte Margarite de Muro* (1272 ECR 348 f. 58v); *termino sive parrochia Sancte Margarite de Muro* (1273 ECR 348 f. 69); *Matheo Aham qui alias per gentes voccaris Maymon habitatori Sancte Margarite de Muro* (1273 ECR 348 f. 109); *termino sive parrochia Sancte Margarite de Muro* (1273 ECR 348 f. 111v); *termino sive parrochia Sancte Margarite de Muro* (1273 ECR 348 f. 112); *parrochia Sancte Margarite de Muro* (1290, Arxiu Torrella armari 14, pleg 30 núm. 234).

²⁵ Arxiu Municipal de Santa Margalida, pergami núm. 3.

²⁶ March, Joan Francesc; Rosselló, Ramon: *Història de Santa Margalida*. De la prehistòria al segle XVI, Mallorca, 1981.

²⁷ Així ho vaig argumentar a dues publicacions diferents (que es reproduïxen parcialment a l'apèndix ---):

²⁸ Aquesta n'és la regesta que n'ha elaborat Ramon Rosselló: "5 idus març 1283 (11 març 1284).- Berenguer Santoil, quondam, rector de l'església de Santa Margalida de Muro i Bernat Morató, marmessors del testament de Beatriu Jofre, estableixen a Pere d'Arenys, a cens de 40 sous reials de València, 2 jovades de terra amb cases, vinyes, i altres pertinences que dita Beatriu tenia en el terme de Santa Margalida, deixades a l'església amb càrrec de fer cremar 2 llànties i un ciri durant les misses dels dissabtes per ànima d'aquesta dona i sa filla Garbona i de Joan Garbonell i fidels difunts; aquestes jovades són tingudes a tasca i delme ((Ramon Rosselló, *Documents per a la història de Santa Margalida*. *Noticiari*, Mallorca, 2005. pp. 72-73). Sobre el procés de colonització de la resta del terme, podeu veure: Antoni Mas: "Petits senyors i grans pagesos. Diferenciació i conflictitat social a la ruralia de Mallorca", *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*. València. (2003). Pàg. 465-502.

²⁹ Potser atribuïbles a l'escassa perícia dels petits senyors feudals, titulars de les cavalleries, per captar pobladors i organitzar la gestió dels seus dominis, que possiblement contrastava amb la pràctica sobre aquests afers que tenien els grans senyors feudals –com el bisbe de Girona, i el comte d'Empúries a Muro— i el personal de l'administració reial.

estaven obligats a pagar la gran majoria dels caps de família i aquelles persones que tenien una llar independent—. La quantificació del nombre de morabatins recaptats, per tant, permet acostar-se a quin era el nombre de famílies o llars del terme, i per tant, a l'evolució numèrica d'aquest.³⁰ La majoria d'autors que han estudiat la demografia mallorquina han estimat la població multiplicant la recaptació del morabatí per un coeficient, que constituïria la suma de la grandària mitjana de la família i que també inclouria els exempts de satisfer aqueixa tributació. Hem estimat la població –de manera estrictament hipotètica— multiplicant les recaptacions conservades del morabatí de Santa Margalida per diversos coeficients. Els resultats d'aquestes estimacions indiquen que la població màxima del terme de Santa Margalida (que també incloïa l'actual municipi de Maria de la Salut) al segle XIV hauria oscil·lat entre 400 i 600 persones. Es tracta d'una població molt inferior a l'assolida a termes veïnats, com Alcúdia, Muro i Sineu (on s'havien consolidat nuclis urbans d'importància), Artà i Petra.

Estimació de la població del terme

any	morabatins	focs/km2	nombre de morabatins multiplicat per 4	nombre de morabatins multiplicat per 4'5	nombre de morabatins multiplicat per 5	nombre de morabatins multiplicat per 6
1329	82	0,71	328	369	410	492
1336	80	0,70	320	360	400	480
1343	75	0,65	300	338	375	450
1350	45	0,39	180	203	225	270
1364	97	0,84	388	437	485	582

Com es pot observar en el quadre anterior, a totes les recaptacions del segle, la densitat³¹ no arribà mai a un morabatí o llar per quilòmetre quadrat.³² La densitat no augmentà de

³⁰ Durant l'edat mitjana, la principal font per al coneixement de l'evolució demogràfica de Mallorca la constitueix la recaptació de l'impost del morabetí. Aquest impost, establert per Jaume II el 1301, consistia en el pagament cada set anys d'un morabetí (8 sous) per part de cada família o veïnat amb residència pròpia i amb un patrimoni superior a 10 lliures, independentment de quina fos la seva condició i sexe. Tot i que la modèstia d'aquesta xifra -10 lliures- motivava que el pagament del morabetí afectés la majoria de llars de l'illa, la nòmina d'exempts, a més d'aquelles llars o veïnats amb un patrimoni inferior a 10 lliures, era considerable: els eclesiàstics, els cavallers, les persones que no fes més de 10 anys que visquessin a Mallorca, aquelles que fessin feina per compte d'altri i que no tinguessin residència pròpia, els musulmans lliures i els esclaus. D'altra banda, els orfes menors de 14 anys només havien de pagar un únic morabetí, i en cas que haguessin rebut certes possessions per heretat també havien de pagar morabetí, baldament fossin menors de 14 anys. (Álvaro SANTAMARÍA, "Demografía de Mallorca. Análisis del morabatín de 1329", *MAYURQA*, núm. 20, Palma, 1981-1984, Pàg. 155-122). D'aquí que la fiabilitat del morabetí com a font demogràfica s'hagi de relativitzar: per exemple, en èpoques de crisi, el nombre de llars o veïnats amb un patrimoni inferior a 10 lliures podia incrementar-se de forma significativa. Tanmateix, l'estudi de la seva recaptació, acompanyat d'altra informació de tipus qualitatiu, ens permet de conèixer les tendències de l'evolució de la població i, també, obtenir una aproximació al seu nombre. Aqueixa xifra s'obté multiplicant el nombre de morabetins per un coeficient, normalment la mitjana estimada del nombre de persones per família, però que també pot incloure l'estimació percentual dels exempts. Tot plegat fa que la construcció d'aquest coeficient sigui molt difícil i objecte de polèmica entre els estudiosos, ja que el nombre de persones per família podia variar sensiblement, com també el d'insolvents i d'exempts. Segons Álvaro Santamaría, per a la primera meitat del segle XIV el coeficient més adequat seria el de 4,5 persones per morabetí (Álvaro SANTAMARÍA, "Demografía de Mallorca...", Pàg. 159-174.) A conclusions molt semblants arriba B. Font Obrador per a Lluçmajor a partir de l'estudi del nombre d'individus per família consignats en una mostra de 100 testaments compresos entre 1322 i 1346: *el promedio de individuos por familia representa el 3,76. Teniendo en cuenta los hijos fallecidos prematuramente, hombres i mujeres solteros i clérigos, la consabida cifra del 4,50 por familia resulta ajustada a la realidad.* (Bartolomé FONT OBRADOR, *Historia de Lluçmajor. Volumen primero*, Palma, 1973, Pàg. 257.) Vegeu també: Francisco SEVILLANO, "La demografía de Mallorca a través del impuesto del morabatí. Siglos XIV, XV, y XVI". *BSAL*. núm. 34, Palma. Pàg. i Josep Francesc LÓPEZ BONET, *La riquesa de Mallorca al segle XIV. Evolució i tendències econòmiques*. Palma, 1989, Pàg.102-121.

³¹ Cal recordar que aleshores el terme també incloïa del de Maria.

tot i la perduració, important en termes relatius, del flux migratori des de Catalunya.³³ Segons es desprèn de la documentació, contemporània i posterior, la majoria de la població devia residir a les edificacions situades a foravila (alqueries i rafals) que devien ocupar més del 95% de l'extensió del terme.³⁴ La població que residia al nucli, molt probablement no arribava al 40% del total municipal.³⁵ Si consideram, de manera totalment hipotètica, que la població de la vila constituïa el 40% de la població del terme, s'obtenen unes xifres que suggereixen que, com a màxim, la població de la vila degué arribar als dos-cents habitants.

Estimació de la població resident a la vila durant el segle XIV
---

any	morabatins	Estimació dels morabatins de la vila (40%)	nombre de morabatins multiplicat per 4	nombre de morabatins multiplicat per 4'5	nombre de morabatins multiplicat per 5	nombre de morabatins multiplicat per 6
1329	82	33	131	148	164	197
1336	80	32	128	144	160	192
1343	75	30	120	135	150	180
1350	45	18	72	81	90	108
1364	97	39	155	175	194	233

L'escassa documentació de la primera meitat del segle XIV no permet conèixer quina era l'estructura del nucli de població, tret de mostrar que hi havia cases tant dins el terme de la cavalleria de Santa Margalida³⁶ com dins el de les Jovades de l'Església.³⁷ En tot cas, el nucli devia ser de dimensions molt reduïdes, i segurament no gaire compacte.³⁸ Un hom

³² El nombre de focs devia ser superior –però no gaire– al del contribuents al morabatí, ja que entre d'altres, no hi contribuïen els focs amb una riquesa inferior a 10 lliures ni aquelles persones que fes manco de 10 anys que no habitassen a Mallorca (Álvaro SANTAMARÍA: "Demografia de Mallorca. Anàlisi del morabatin de 1329", *Mayurqa*, núm. 20, Palma, 1981-1984, 155-222). Sobre la incidència de la immigració durant aqueixa època vegeu la propera nota.

³³ Hem documentat, entre el 1342 i el 1350, que residien a la parròquia de Santa Margalida un nombre significatiu de persones oriündes de Catalunya: En Pere Baus, la seva esposa Maria, la seva filla Guillema i en Bernat Maimó, oriünds de Sant Martí de Fontanilles, del Bisbat de Girona (1342); en Berenguer ses Corts, oriünd de Moià a la diòcesi de Vic (1343); en Guillem Venrell i el seu "consanguineus" Bernat Venrell, que ho eren de Moià, del mateix bisbat (1343); en Jaume Vila, oriünd de Torrelles, de la diòcesi d'Elna (1343); en Guillem Alforges, originari de Tortosa (1345); en Berenguer Despuig, la seva esposa Ramona, i els seus tres fills, oriünds de Fontanilles, del Bisbat de Girona (1348); en Francesc Jacomí, rector de la parròquia de Santa Margalida, nadiu de la diòcesi d'Elna (1350); en Guillem Beltran, d'Igualada, a la diòcesi de Vic (1351); en Pere Torrent, oriünd de Sant Cugat del Vallès, majoral de l'alqueria d'en Pere Fornari a Santa Margalida abans de la pesta negra de 1348 (Antoni Mas: "El procés repoblador a Mallorca durant la primera meitat del segle XIV. Una aportació al seu estudi." *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, Palma, 50, 1994, pàg. 167-198).

³⁴ El 1578 la superficiede les grans tinences –aleshores anomenades possessions– suposava aproximadament el 95% del total del terme. Aquesta relació s'ha obtingut restant l'extensió de les parcel·les i de la grandària aproximada de les cases i trasts dels nuclis de població a la del del conjunt de l'antic municipi. A més, cal tenir en compte que abans d'aquesta data s'havien parcel·lat diversos rafals a Maria i les possessions de Femenia i de Son Sant Martí (Antoni MAS: "Santa Margalida...").

³⁵ Així ho fa pensar que a 1459, en una talla de la parròquia on es computaren 93 focs, 53 dels quals (el 57%) residien a la vila i 40 (el 43%) a fora –és a dir, al terme, però fora del nucli– (Antoni MAS: "Endeutament pagès..."). En la primera meitat del segle XIV aqueix percentatge devia ser molt inferior, ja que durant tota la segona meitat de la centúria es documenten l'obertura de carrers i nombrosos esments establiments de trasts i de cases situats a la Vila, tal com es pot apreciar a la documentació notarial. Sobre això, vegeu la documentació ressenyada més envant.

³⁶ 1343...Na Maria, vídua d'en Bernat Porcell de la parròquia de Santa Margalida col·loca en matrimoni la seva filla Maria amb en Bartomeu ses Corts, oriünd de Moià, a la diòcesi de Vic, i li assigna com a dot dues cases i un pati o corral contigua, que té per compra, situades a la parròquia de Santa Margalida a la cavalleria d'en Francesc Arnau d'Illa (la cavalleria de Santa Margalida), que confronten d'una part amb les cases d'en Bartomeu de Vilanova, de l'altra amb l'honor d'en Berenguer Torroja i de les altres dues parts amb un camí públic i amb l'honor de na Lleona (ARM PN. Not. T-385. f 107-108).

³⁷ 1348. El prevere Guillem Amigó deixa, en el seu testament, la casa i hortet on habitava a un llegatari anomenat Blai i un altra casa a un llegatari anomenat Miquel sota alou de les Jovades de l'Església (Regests d'un pergami de l'Arxiu Parroquial, que no he pogut localitzar, proporcionat per en Ramon Rosselló Vaquer, que els redactà com a part del documentari recollit per a la història de Santa Margalida, publicada a 1981).

³⁸ Així es desprèn de les escasses referències documentals de què disposam, i de documentació posterior usada per obtenir informació de manera recessiva.

coneix, tanmateix, que a la població hi havia una plaça, en la qual es reuniren l'any 1343 els habitants de Santa Margalida per nomenar els síndics que, en nom del municipi, reteren homenatge al nou rei de Mallorca, Pere el Cerimoniós.³⁹ Possiblement era aquella que apareix esmentada a 1358 ("la plassa del dit loch")⁴⁰ i la mateixa que després fou coneguda com la plaça del Porxo, una espècie d'eixamplada dels carrers que s'hi creuaven, els actuals Baltasar Calafat i Femenia i de l'Escola, que es dirigia cap a l'església, ja existent en la primera meitat del segle XIV.⁴¹ Molt probablement, les cases es devien situar als voltants d'aquesta plaça i de les úniques edificacions rellevants, tot i que només fos per la significació jurídica, econòmica i religiosa: la rectoria, l'església i el casal dels senyors de la cavalleria. Aquest casal, que posteriorment es convertí en el palau dels comtes de Santa Maria de Formiguera, ja apareix documentat l'any 1340 com l'alberg que tenien els senyors de la cavalleria a l'alqueria de Santa Margalida ("hospicium mei et meorum in *alqueria Sancte Margarite*").⁴² En tot cas, sembla que el nucli –que en un document de mitjan segle XIV és anomenat "la població de Santa Margalida" ("*populationem Sancte Margarite*")—⁴³ no havia estat objecte de cap tipus de planificació prèvia, com sembla la norma en les poblacions mallorquines aparegudes en el segle XIII i també en aquelles que no varen ser afectades per les Ordinacions de Jaume II (1300), com era el cas de Santa Margalida.⁴⁴ El més probable és que la població es formàs a partir de la construcció d'habitatges que confrontaven o se situaven en les proximitats d'un camí d'època andalusina –l'actual carrer Baltasar Calafat i Femenia— com a conseqüència de l'atracció que suposaven les funcions religioses i administratives de l'església, la rectoria i el casal de la cavalleria, situats en aqueix indret, i, a més, de la parcel·lació de part de les terres de les proximitats. Així sembla indicar-ho que a 1350, entre els confrontants de l'alqueria de Femenia, que limitava amb la cavalleria de Santa Margalida, s'esmentassin els honors i possessions de diversos pobladors de Santa Margalida ("*honoribus et possessionibus diversorum populorum de Sancta Margarita*") i, en un altre document, les possessions dels pobladors de Santa Margalida ("*possessionibus populorum de Sancta Margarita*").⁴⁵

Els efectes de la gran epidèmia de pesta negra, que assolà gairebé tota Europa, degueren causar que el petit nucli de població estàs a punt de desaparèixer: l'evolució de la

---

³⁹ Arxiu de la Corona d'Aragó, pergamins Pere III, núm. 722. Dada proporcionada per en Ramon Rosselló i Vaquer.

⁴⁰ El batle, per instància dels jurats del municipi, havien ordenar llevar-lo un femer que havia estat construït en aquesta plaça, però Antoni Cerdà havia apel·lat contra aquesta decisió (ARM LC 20, 185v i 122). Dada proporcionada per en Ramon Rosselló i Vaquer.

⁴¹ O així ho suggereix aquesta notícia documental: a 1564 unes cases situades al carrer de l'Església –actual Escola— estaven obligades a un aniversari per l'ànima d'en Guillem Durfort. "Més confessa dit Calefat fer sis sous per un aniversari per l'ànima de Guillem Durfort los qualls sis sous fan unas cassas té y posseix en lo carrer de la Yglésia tingudes sots alou del dit Mossèn Forteza. Afronten de una part ab lo carrer qui va a le Yglésia y de part altre ab les casses de Bernat Carreras y de part altre ab les casses dell dit alouer y de part altre ab lo porxo de la vil·la 12 (APSM Capbreu fet en 1564. *Llibre de Capbreu de les rendes de la parroquial de Santa Margarita y dels beneficis que comensa lo any M CCC XXXX VIII a XVI de juliols de dit any*). L'esmentat Durfort que va viure almanco a la primera meitat del segle XIV, fou castellà de Santueri l'any 1343 i va fundar un benefici a l'església parroquial que gravava diversos béns (March, Joan Francesc; Rosselló, Ramon: *Història de Santa Margalida. De la prehistòria al segle XVI*, Mallorca, 1981. Pàg. 146-147).

⁴² ARM PN M-4 f. 88v. El 1301 també es feia referència a l'alqueria Santa Margalida, com a una de les que integraven la cavalleria que després fou anomenada de Santa Margalida: *Nos Jacobus dei gratia rex Maioricarum (...) damus et concedimus vobis Berengario Arnaldi de Insula militi et vestris successoribus in aeternum omnes justitias civiles tantum in alcareis vocatis Sancta Margarita Hero et in rafallis vocatis Baxachdiria et Reboster et in rafalli d'en Castelló quem tenet quidam vocatus Colomeris que alcariae et rafalli sunt in parrochia Sancte Margarite de Muro in insula Maioricarum in portione seu parta nobilis comitis Empuriarum* (Còpia del 1620 continguda a la capbreuació de les cavalleries de Santa Margalida de Pere Ramon Safortesa, ARM ECR 1148 f. 6v-7v).

⁴³ Dins un protocol notarial de la segona meitat del segle XIV hi ha un full solt, però numerat amb el fol 64, que és anterior. Aquest full conté una acta notarial en què Arnau Frígola estableix en emfiteusi perpètua a Jaume Barceló i a Guillem Estelrich de la parròquia de Santa Margalida una alqueria que té a la parròquia de Santa Margalida que fou de Mateu d'Olivera, difunt, i que està situada vora la població de Santa Margalida ("et que est iuxta populationem Sancte Margarite"), a la cavalleria de Francesc Arnau d'Illa donzell, tenguda sota el dit domini i jurisdicció a delme i tasca de tots els esplets. Signa l'acta en Francesc Arnau d'Illa, donzell. (ARM PN T-619 f. 64-64v). Aquest document és possiblement posterior a mitjan 1342, ja que una descripció de confrontes suggereix que n'Arnau Frígola encara tenia aquesta alqueria (ARM PN M-75 f. 68v-69), però anterior al setembre de 1358, ja que en aquesta data en Francesc Arnau d'Illa, senyor de la cavalleria i signant del document, ja havia mort (ARM PN LC 19 f. 36).

⁴⁴ Antoni Mas: "Les Ordinacions d'en Jaume II i la seva aplicació a Petra. Una aproximació des de la perspectiva de la història agrària", a J. Andreu: *L'ordinació de Petra, any 1300. Teoria i realitat*. Mallorca.2000. Pàg. 229-272.

⁴⁵ ARM PN T-392 f. 236 i ARM PN T-393 f. 58.

recaptació del morabatí suggereix que, com a conseqüència de la pesta, el terme va perdre el 40% dels efectius. Probablement, la magnitud d'aquesta pèrdua s'explica perquè Santa Margalida fou un dels primers focus de contagi de la malaltia. No és fins prop de vint anys després de la pesta, a partir de l'any 1367, que es comencen a localitzar indicis del creixement del nucli. Aqueix any, concretament, es documenta l'establiment d'un solar per fer-hi cases dins el terme de les Jovades de l'Església.⁴⁶ La població havia crescut molt, en termes relatius (a 1364, la recaptació del morabatí –97— s'havia multiplicat per dos d'ençà de 1350 –45-).⁴⁷ La intensitat d'aqueix creixement, que hauria duplicat la població, no es pot atribuir únicament al creixement natural, cosa que fa pensar que al terme s'assentaren un bon nombre de famílies procedents d'altres indrets.⁴⁸ L'anterior, possiblement, degué causar un augment de la necessitat d'habitatges. La documentació, tanmateix, fa pensar que a la dècada de 1360 encara no s'havien reocupat totes les cases que havien estat abandonades després de la pesta. Així ho suggereix que un dels posseïdors de terres a les Jovades, en Bernat Venrell, que tenia una casa a la població,⁴⁹ en cedís una com a dot de la seva filla⁵⁰ i n'establís altres dues en aquests anys;⁵¹ que en Mateu Font, un altre veïnat del terme, hi tengués fins a tres cases;⁵² i que els senyors de la cavalleria, a 1368, establissin quatre cases vora el seu casal, dues de les quals descobertes (fora teulada)⁵³. Entre l'any 1368 i les darreries del segle es documenten transaccions de béns situats al nucli o en les proximitats, que ens proporcionen una imatge de quina seria l'estructura del nucli: l'única zona relativament compacta se situava en les proximitats de l'església, la rectoria i del casal de la cavalleria;

---

⁴⁶ ARM PN T-606 f. 9-9v.

⁴⁷ Vegeu els quadres.

⁴⁸ Així sembla el més probable, tot i que no podem sustentar documentalment aqueixa opinió per l'escassetesa de la documentació referida a aqueix indret del període comprès entre 1348 i 1364 conservada a l'Arxiu del Regne de Mallorca. Potser la consulta de documentació a arxius privats (com els del comtes de Santa Maria de Formiguera) podria donar llum a aqueixa qüestió i sobre quines foren les causes d'aquest creixement.

⁴⁹ ARM PN T-606 f. 32 v.

⁵⁰ 1373, febrer, 2.- Bernat Venrell, de la parròquia de Santa Margalida, col·loca en matrimoni na Cília, filla seva i de la seva muller Felipa difunta, amb en Tomàs Dalmau, fill de Bernat difunt, habitador de la dita parròquia. Entre d'altres béns, li dona com a dot una casa i corral contigus que té a la pobla de Santa Margalida ("in popula de Sancta Margarita"), sota alou de l'església i rector de Santa Margalida, que confronta d'una part amb l'honor d'en Simó de Ferreres, de l'altra part amb l'honor del venerable Ramon Burgues, d'altra part amb camí públic i de l'altra part amb el romanent al dit Venrell. (ARM PN T-610, f. 60-61v).

⁵¹ 1366, febrer, 8.- Bernat Venrell de la parròquia de Santa Margalida estableix en emfiteusi a Gil (o Guillem) Ferrer de l'esmentada parròquia una peça de terra i una casa que li assigna de la seva possessió de "les jovades de la Esgleya"), que té "iuxta locum de Sancta Margarita". La peça confronta amb el camí del Jonquerol, amb una síquia que va a l'hort de l'esmentat Venrell, que serà mitgera, i d'altres dues parts amb la resta de la possessió de l'esmentat Venrell. La casa, i el pati contigu, confronta d'una part amb l'honor d'en Pere Vey i de les altres tres parts amb les possessions de l'esmentat Venrell (ARM PN T-396 f. 81-82).

1373, abril, 16.- Bernat Vanrell de Santa Margalida estableix en emfiteusi un alberg a la pobla de Santa Margalida al terme de les Jovades, que confronta amb l'honor d'en Simó de Ferreres, amb l'honor d'en Tomàs Dalmau, amb camí públic i amb un camí sender (ARM PN T-610 f. 16v-17).

⁵² 1373, febrer, 20.- Ferrer Font i Magdalena sa muller, de Santa Margalida, venen diversos béns a Mateu Font, fill de l'esmentat Ferrer. Entre aquests es compta un hortet que és a la pobla de Santa Margalida, que es té juntament amb el colomer de l'esmentada cavalleria ("quendam ortetum qui est intus populam de Sancta Margarita que se tenet cum columbario dicte cavallerie"), tengut sota alou de la cavalleria de Santa Margalida, que confronta d'una part amb el colomer de la cavalleria, de l'altra part amb camí públic, d'altra part amb l'honor de Pere Baró i d'altra part amb l'honor d'en Pere Subirats (ARM PN T-610 f. 5v-6r).. 1378, juliol, 28.- Mateu Font de Santa Margalida ven a Jaume Font de l'esmentada parròquia dues cases sota alou de la cavalleria que confronten amb camí públic, amb casa i pati de Domingo Castell i de l'altra part amb l'honor de l'esmentat Jaume Font (ARM PN T-619 f. 34-34v).

⁵³ 1368, març, 5.- Caterina, vídua d'Arnau Burgues difunt i Ramon Burgues, fill dels dits esposos, senyors de la cavalleria que abans fou de Francesc Arnau d'Illa, situada a la parròquia de Santa Margalida, al terme de la Baronia que abans fou del Comte d'Empúries i que ara és del venerable Guillem de Sant Joan donzell, estableixen en emfiteusi i donen en feu a Domingo Castell de Santa Margalida dues cases, una descoberta, que li assignen de cases seves que tenen vora l'alberg de l'esmentada cavalleria. Confronten de dues parts amb cases i pati del dits senyors, per on les cases establides tendran entrada i sortida, d'altra part amb l'alberg o casa de Ferrer Font i de l'altra amb un camí públic. Les dues cases són establides a cens de 8 sous i d'un parell de gallines. Domingo Castell haurà de cobrir la casa descoberta de teules i de canyes ("de tegulis et de canyes") i pagar deu lliures d'entrada. (ARM PN T-606 f. 28v-29). El mateix dia els mateixos senyors estableixen en emfiteusi i donen en feu a Francesc Campfullós fill de Jaume Campfullós de Santa Margalida dues cases, una descoberta, sota alou de la seva cavalleria i vora l'alberg d'aquesta a cens de 8 sous i d'un parell de gallines. Haurà de cubrir la casa descoberta i pagar deu lliures d'entrada. Confronta d'una part amb el pati romanent a dits senyors establidors i amb l'alberg de la Rectoria; de l'altra amb l'esmentat alberg de la Rectoria, de l'altra part amb l'alberg d'en Ferrer Font i de l'altra part amb les cases que els predits senyors establiren a Domingo Castell el mateix dia. En Francesc Campfullós farà cens de 8 sous i un parell de gallines (ARM PN T-606 f. 31v-32).

concretament, en els carrers Cladera⁵⁴, Baltasar Calafat i Femenia i de l'Escola; a la confluència d'aquests dos darrers carrers se situava la plaça. A la resta del nucli, les edificacions es devien disposar de manera més o manco dispersa, confrontant amb camins, la majoria dels quals es degueren convertir més tardanament en carrers. o això fa pensar que sovint els límits descrits de les cases fossen possessions i honors⁵⁵ –termes que aleshores es podien referir a un tros de terra—, que, tanmateix, podien contenir edificacions. Fins i tot, s'assenyala la presència d'un hort dins la vila.⁵⁶

Els camins i carrers,⁵⁷ tret del actuals Baltasar Calafat i Femenia i Joan Monjo March, que eren part de camins més antics, cal suposar que aparegueren com a conseqüència d'establiment de trasts, o per donar pas a immobles que no en tenien. Aqueixa darrera circumstància apareix documentada a 1373, quan Ferrer Font i la seva esposa Magdalena, de Santa Margalida, cediren unes cases i pati a Mateu Font, que confrontava amb les cases de l'esmentat Ferrer Font. En el document s'indica que l'esmentat Mateu havia de tenir entrada i sortida (és a dir, pas) a les cases que adquiria per un camí que en Ferrer Font i na Magdalena li assignaven vora el colomer de la cavalleria i no per l'indret on hi havia el portal de la casa d'en Ferrer Font, que confrontava amb un camí públic.⁵⁸

La primera referència que coneixem sobre l'obertura planificada d'un carrer és d'un document del 5 de març de 1368. Els senyors de la cavalleria, la senyora Caterina, vídua d'Arnau Burgues, i el seu fill Ramon, tenien la intenció d'establir diversos cairons –trasts— de terra per fer-hi cases però no tenien lloc per on donar-los entrada. En Bernat Venrell i Miquel Cerdà, tots dos de Santa Margalida, que tenien cases vora aquests terrenys, consideraren –així es llegeix al document⁵⁹— que si s'establien seria d'utilitat per a les seves cases i béns, els donaren pas per les seves terres, que passarien a ésser un camí públic (és a dir, un carrer). L'extensió de terra que donaren cada un (en Bernat Venrell vuit palms i en Miquel Cerdà 4 palms i un quart de Montpeller; en total, 12 pams i un quart) ens permet conèixer quina era l'amplària prevista per al carrer: només 3,22 m.⁶⁰ Aquest projecte es materialitzà, ja que pocs anys després, a 1373, en Bernat Vanrell va establir una casa que confrontava amb el camí assignat a les persones que adquirien trasts al senyor de la cavalleria⁶¹.

---

⁵⁴ Aqueix carrer ja existia a la segona meitat del segle XIV ja que a 1572 s'indicava que unes cases situades al carrer dels Negrins ("in vico dito dels Negrins"), denominació que rebia l'actual carrer Cladera, estaven obligades a la prestació de 50 sous per a l'obra i servei d'una llàntia a l'església de Santa Margalida, segons constava en l'instrument de venda de les esmentades cases fet el 15 de setembre de 1396 (APSM Capbreu de Rendes, I i II, f.32)

⁵⁵ En poden servir com a exemple, a part dels registres citats a peu de plana, aquesta referència de 1377: "*duas casas y pati qui ab aqueles se té les quals són tangudes per la dita cavalleria a incert loisma y afrontan la(s) ditas casas de una part ab lo honor d'en Pere Leho e d'altre part ab la honor d'en Pere Vey e d'en Francesch Soreyl e d'altre part ab lo camí públich e d'altre part ab la honor d'en Francesch Soreyl*" (ARM PN T-612 f. 24-24v).

⁵⁶ A 1373 es va cendre un hortet situat dins la pobla de Santa Margalida ("quendam ortetum qui est intus populam de Sancta Margarita") (ARM PN T-610 f. 5v-6r).

⁵⁷ Sobre això, cal tenir en compte que la documentació d'aquesta època no fa referència a carrers, sinó a camins o camins públics, que no reben cap altra denominació. Això fa que sigui molt difícil identificar a quins carrers o camins fan referència els documents, i que per fer-ho sigui necessari emprar documentació de manera regressiva o fer valer com indicatiu de l'existència de les vies el fet que confrontassin amb edificis o espais clarament identificables (l'alberg o casal de la cavalleria, la Rectoria, la plaça).

⁵⁸ ARM PN T-619 f. 34-34v.

⁵⁹ "*Scientes et attendentes vos dominam Caterinam uxor venerabilis Arnaldi Burguesii quondam et Raimundum Burguesii filium vestrum stabilire debere ad domos construendos quosdam cayronos terre qui sunt infra hospitia nostra et cum non habeatis loca per quam detis et asignetis introitum et exitum illis quibus stabiliveritis dictos cayronos. Scientes etiam quod si dicti cayroni fuerint stabilita ad domos construendas quod hoc erit utile nobis et hospiciis nostris, propter quod gratis et ex certa scientia consentimus et damus vobis et illis quibus volueritis introitum et exitum ad dictos cayronos si cum illos stabileveritis ad domos construendas per honorem nostrum, hoc est quod de presenti assignamus duodecim palmos et unum quart de montpaler ad opus camini publici per quod populores dictorum cayronorum habeant introitum et exitum ad domos hedificandas in dictis locis et de quibus ego dictus Bernardus dono de meo ad partem superiorem qua est et exiit in camino publico octo palmos et ego dictus Michael dono de meo proprio quator palmos et unum quartum. Et ad partem inferiorem qua est et exit in dictis cayronis damus dictum caminum et assignamus medium per medio*" (ARM PN T-606 f. 32 v).

⁶⁰ Segons l'equivalència donada per Miquel Ballester i Maria de Fàtima Lladó, *Entre poc i massa, sa mesura passa. Pesos i mesures de Mallorca abans del sistema decimal*, Mallorca, 2002. p. 45.

⁶¹ 1373.- Bernat Venrell de Santa Margalida estableix a Jaume Creixell de l'esmentada parròquia unes cases i pati contigus que té a la pobla de Santa Margalida "in popula Sancte Margarite in termino Jovatarum eclessie", sota alou de l'església de Santa Margalida i del seu rector. Confronten amb d'una part amb l'honor d'en Simó de Ferreres, d'altra part amb l'honor d'en Tomàs Dalmau, d'altra part amb camí públic i de l'altra part amb camí assignat per als adquirents d'altres

Aquesta no va ser l'única intervenció dels senyors de la cavalleria en la configuració del nucli de Santa Margalida, ja que també propiciaren l'eixampla de la petita plaça de la població. Com ja havíem indicat anteriorment, aqueixa plaça, actualment desapareguda, se situava a l'espai on actualment es creuen els carrers Baltasar Calafat i Femenia i de l'Escola. Tal com s'observa en el mapa de Santa Margalida dels segles XVI-XVII, era de dimensions molt reduïdes, poc més que un creuer ample de carrers.⁶²

Pocs dies després de la cessió dels terrenys, el 12 de març de 1368, exercitaren el dret de fadiga (dret que tenien els senyors feudals a adquirir un bé situat als seus dominis pel mateix preu que es fixava al contracte) sobre un pati (trast) de terra, que es pretenia vendre, tengut baix alou i domini de la seva cavalleria, i situat a la plaça de Santa Margalida ("quendam trocium patui quem habemus iuxta plateam de Sancta Margarita in dicta cavellaria"). Els senyors es retengueren el pati, i el cediren a en Bernat Calafat, de Santa Margalida, per fer-hi uns porxos. Aquest, a la vegada i també la mateixa data, el va cedir als jurats de Santa Margalida, que l'acceptaren en nom seu i de tota la Universitat (municipi), amb la mateixa obligació de construir uns porxos dins dos anys. Per tant, amb aqueixa cessió els senyors de la cavalleria de Santa Margalida contribuïren a dotar a la vila de Santa Margalida amb un dels primers espais comunitaris, ja que la plaça s'eixamplà i, amb la construcció dels porxos, passà a ser una espècie de plaça porticada. Però no ho feren debades, sinó amb la voluntat de remarcar la seva condició de senyors feudals de la contrada. Com a contrapartida de la cessió, el municipi havia de donar cada any als senyors un cens de d'un tassó d'aigua clara per la festa de Santa Margalida, i als porxos s'hi havia de col·locar el senyal heràldic de Ramon Burgues, amb la prohibició expressa de col·locar-n'hi cap altre. Això darrer, amb la voluntat de remarcar que el porxo es trobava baix la jurisdicció de l'esmentat Ramon ("teneamini facere seu fieri facere in dicto porticho signum mei dicti Raymundi ad significationem quod per me tenetur et sub mea jurisdictione. Et dictum signum semper tenere condirectum in quator locos ipsius portichi et nullum alium signum in dicto porticho facere debeatis nec possitis")⁶³. La presència de l'escut del senyor a la plaça i l'obligació que havia contret el municipi de dur-li cada any un tassó d'aigua clara el dia de la festa major tenien una evident càrrega simbòlica, ja que s'encarregava de recordar als margalidans quins eren els senyors feudal dels terrenys en què s'aixecava la població. La construcció del porxo ja havia finalitzat a 1373; així ho indica que aquell anys s'indicàs que un dels jurats havia comprat set-centes teules que havien estat emprades per tapar de teules el porxo ("les quals teules són stades meses e convertides en cobrir la plassa comuna del dit loch")⁶⁴.

---

cairons de terra de Ramon Burgues ("ex alia parte in alio camino ibidem designato adquisitoribus aliquorum cayronum terre quos acapiunt a R. Burgesii") (ARM PN T-614 f. 81-82).

⁶² Això, d'altra banda, no era estrany. Una situació semblant esdevenia a la vila d'Alcúdia on les dues places –les de la Quartera i de la Carnisseria— tenien una estructura similar (Domingo, A.-Druguet, G.- Mas, A.: "De Sant Jaume de Guinyent a Sant Jaume d'Alcúdia. Els canvis en la distribució del poblament concentrat en el terme de la parròquia de Sant Jaume de Guinyent (1230-1350)", *II Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia*. Alcúdia. 2002. Pàg. 55-74.)

⁶³ ARM PN T-606 f. 35-36 v.

⁶⁴ ARM LC 40 f. 105.

La plaça del Porxo al mapa Santa Margalida dels segles XVI-XVII

S'hi pot observar el porxo (amb el núm. 5), la plaça (núm. 19), la Rectoria (amb el núm. 8), el palau dels comtes de Santa Maria de Formiguera (núm. 2) que ocupa el mateix emplaçament que el casal de la cavalleria en el segle XIV.

Però, ben possiblement, aquesta no era l'única plaça que hi havia a la població, ja que l'any 1367 n'Arnau Alòs va establir un trast de terra, per construir-hi cases, a en Domingo Castell, que era part de la possessió que tenia a la plaça de Santa Margalida ("in platea Sancte Margarite") sota alou de l'església i del rector –és a dir, de les Jovades de l'Església—. Aquest trast confrontava d'una part amb el camí que va a la font, de l'altra amb l'esmentada plaça, amb les possessions restants al dit Alòs i amb l'honor d'en Bernat Venrell⁶⁵. El camí que va a la font és correspon amb l'actual carrer Joan Monjo March⁶⁶. Per tant, si aquesta plaça confrontava amb aquest carrer, cal pensar que no es tractava d'una plaça del Porxo. Les notícies documentals de què disposam permeten suposar –sense que es pugui afirmar de forma taxativa— que es podria tractar de l'actual avinguda del Poàs, ja que confronta amb el carrer Joan Monjo March (l'antic camí de la Font). En relació a l'anterior, cal tenir en compte que les característiques d'aquesta via la fan molt consemblant a una plaça i que així va ser considerada en diferents moments (per exemple, al segle XVII, quan era anomenada la "plassa del Pouàs"⁶⁷).

⁶⁵ "Et affrontatur dictum patuum sive cayronum terre ex una parte in camino que tenditur a la Font et ex alia parte in dicta platea" (ARM PN T-606 f. 9-9v).

⁶⁶ Així es desprèn clarament de la documentació, de l'època i més tardana ja que aqueixa denominació també apareix a la documentació del segle XVII, quan aquest camí era conegut com a camí de l'Abeurador. Així es pot apreciar en un establiment d'una peça de terra de l'any 1632, en què s'indica que es troba a la vila de Santa Margalida, al camí de l'Abeurador ("cuiusdam petie terre nominate Son Almenara scituatam iuxta villam Sancte Margaritte in camino del Abeurador"), però quan se'n descriuen els confrontants, entre aquests es compta el camí, que va a la font ("ex una parte cum camino per quem itur ad fontem") (ARM PN P-736 f. 109-111).

⁶⁷ Antoni Mas, Mapa, pàg. 10.

No hem pogut localitzar dades sobre el procés d'urbanització de la contrada (o no les hem sabudes identificar), però disposam una notícia documental que suggereix que aquests carrers havien estat oberts a la segona meitat del segle XIV. L'any 1373 es va establir un clos de terra (és a dir, un tros tancat de paret) situat al lloc anomenat "lo Poàs", que confrontava amb dos camins públics⁶⁸. Aqueix detall –que el tros confrontà amb dos camins públics, terme amb el qual també es feia referència als carrers— i la disposició de la trama urbana en el segle XVI i XVII pareix indicar que aquest tros es localitzava a un cap de cantó, que podria correspondre a diferents cantonades del Poàs (les del carrers Joan Monjo March, la de la plaça Cardenal Cerdà o la del carrer Baltasar Calafat i Femenia). El mateix document, en tot cas, mostra clarament que, almanco en aqueix tram del Pouàs, no s'havien construït edificacions, ja que el clos de terra confrontava amb les altres dues parts amb un pati de terra –trast- d'en Bernat Jordà i amb l'honor d'en Joan Pastor. Si feim cas a la tradició, recollida per Joan Francesc March i Ramon Rosselló a la seva història de Santa Margalida, a una part del Poàs, concretament a la plaça dels Lledoners⁶⁹ hi hauria nascut a 1390 el cardenal Antoni Cerdà:

"Fins a la mitat del segle XIX a la vila quedaven vestigis de la casa pairal del cardenal Cerdà, a la plaça que li diuen dels Lledoners i avui plaça del Cardenal Cerdà. Sobre la porta principal hi ressaltaven les armes de la família Cerdà".⁷⁰

La casa, on segons la tradició, nasqué el cardenal Cerdà es troba a la plaça del mateix nom i en l'actualitat s'ha dividit en dues cases. En el mateix emplaçament, en el mapa de Santa Margalida dels segles XVI-XVII apareix dibuixat un casal de grans dimensions. Segurament cal identificar-los amb les cases i béns de la família Cerdà que apareixen situats a les Jovades de l'Església a 1492 i a 1521.⁷¹ Això darrer, en tot cas, sembla corroborar allò que es desprèn de la tradició: que aquests carrers ja existien a l'edat mitjana.

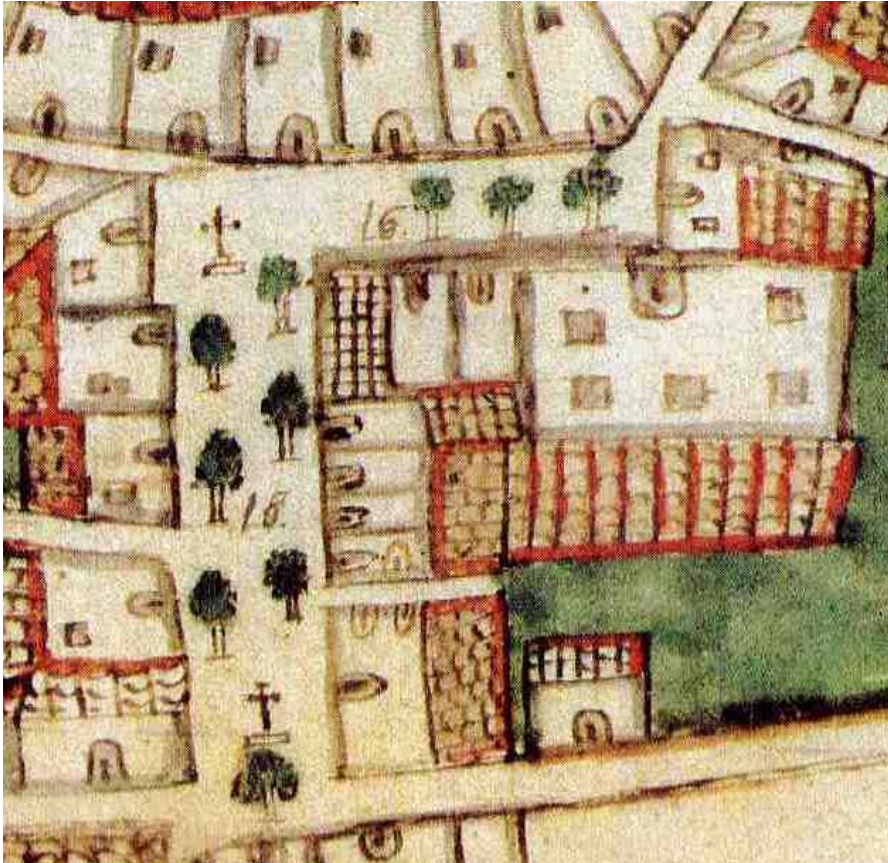
⁶⁸ 1373, agost, 14.- En Ferrer Font i la seva muller Magdalena, de Santa Margalida, venen a Domingo Monge de l'esmentada parròquia un tros o clos de terra que tenen a Santa Margalida al lloc anomenat el Poàs ("quendam trocium sive clausum terre (...) in termino dicte parrochie Sancte Margarite in loco vocato lo Poàs"), alou de la cavalleria de Santa Margalida, que confronta amb un pati de terra d'en Bernat Jordà, amb l'honor d'en Joan Pastor i d'altres dues parts amb dos camins públics ("et ex duabus partibus cum duobus caminis publicis" (ARM PN T-610, f. 49-49v).

⁶⁹ L'actual plaça del Cardenal Cerdà.

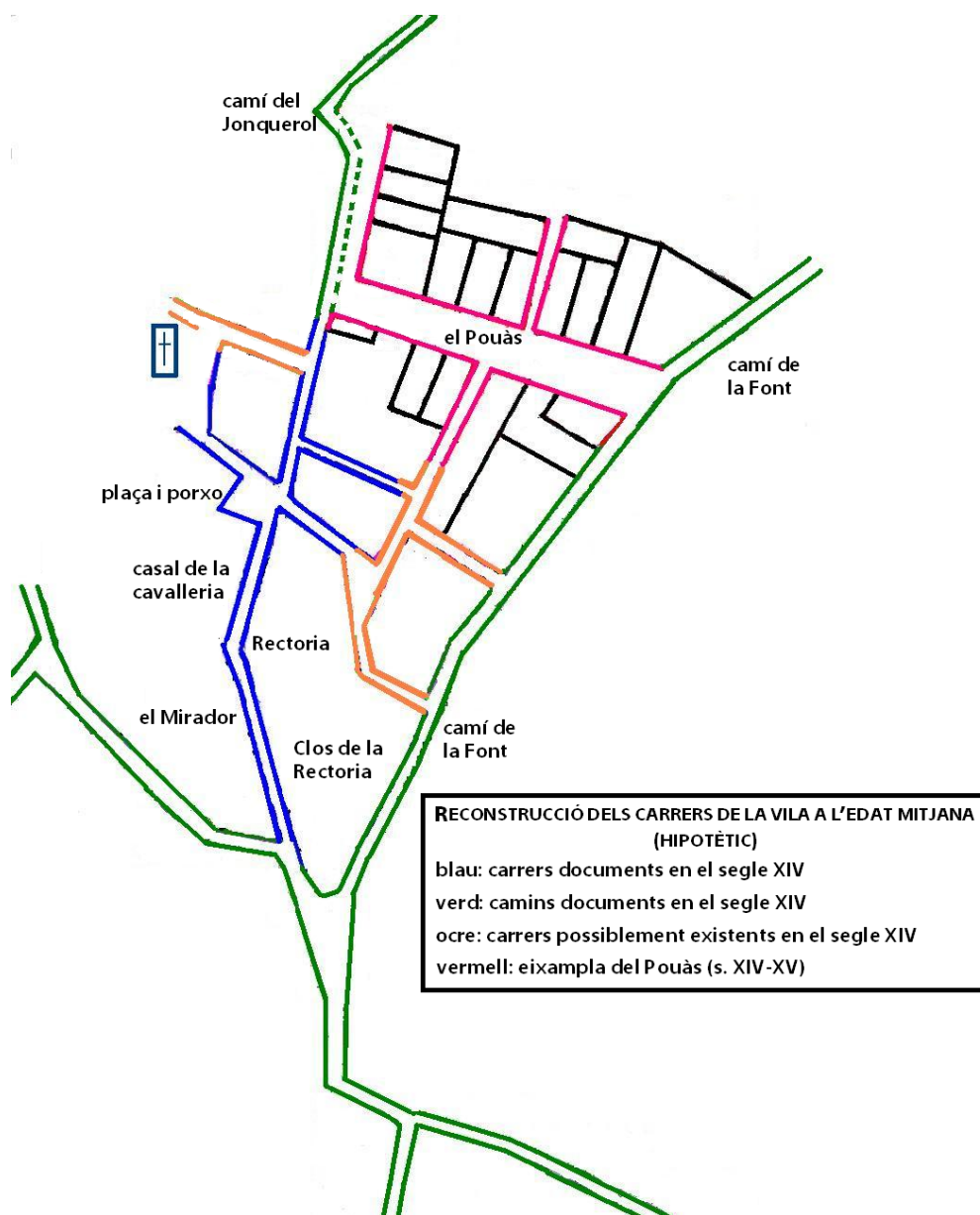
⁷⁰ March, Joan Francesc; Rosselló, Ramon: Història de Santa Margalida. De la prehistòria al segle XVI, Mallorca, 1981. Pàg. 185.

⁷¹ 1492.- "Item un alberch dins la vila de Santa Margarita ab un clos de terra tingut per les dites jovades qui són de la dita iglésia de Santa Margarita lo qual té lloch en Joan Pastor e dins lo qual ha un cup de tenor de deu somades" (ARM, Audiència, Plets IC núm. 1, 147v-155). 1521, en una venda d'una casa i un clos a la vila de Santa Margalida, s'indica que estan situades "in porcione sive alodio ecclesie parochialis dicte ville" i que confrontaven "ex una parte cum platea publica dicte ville dicta dels Ledoners et ex alia parte cum honore Batholomei Server quondam et ex alia parte cum les Jovades et ex alia parte cum honoribus magnifici domini Salvatoris Cerdà militis" (ARM PN A 49 f. 79-79v).

El Pouàs al mapa de Santa Margalida dels segles XVI-XVII

Les característiques d'aquests dues vies –rectes, de gran amplària, molt superior a la plaça del Porxo, i que es creuen perpendicularment— mostren que varen ser objecte d'una acurada planificació prèvia, de manera que constituïssin un eixampla del nucli anterior, però situat dins el terme de les Jovades de l'Església. Amb l'obertura de l'actual passeig del Pouàs es va unir el camí del Jonquerol –actual plaça del Cardenal Cerdà i carrer de les Vinyes— amb el carrer Joan Monjo March (el camí de la Font). D'altra banda també es va comunicar amb el nucli antic mitjançant l'obertura d'un tram del carrer Doctor Calafat i es preveure, obrint una part del carrer de les Jovades, amb una orientació paral·lela a la de la plaça del Cardenal Cerdà, l'eixampla de la població en aquest indret. Tanmateix, la perllongació de l'actual carrer de les Jovades (conegut més tardanament com el carrer o el carreró "que no passa") no es va produir fins la segona meitat del segle XIX. D'altra banda, la disposició en quadrícula d'aquests carrers va permetre la parcel·lació en trasts de forma rectangular, sobretot en l'àrea nord del Pouàs, com es pot apreciar en la superfície hipotètica dels solars –tots actualment dividit en diversos immobles— que figura en el plànol de reconstrucció hipotètica del viari de la vila a l'edat mitjana:

Quan la vila era la pobla de Santa Margalida

Com hem exposat anteriorment, a 1321 ja es fa es referència a la *vila* de Santa Margalida. Aquesta, però, és una denominació molt poc freqüent; de fet, només l'hem tornada a localitzar en una altra ocasió en el segle XIV, concretament a 1382.⁷² El nucli rebia normalment altres denominacions; així, en la primera meitat de la centúria es documenta el d'alqueria –també usat per referir-se a explotacions agràries, cosa que pot ser considerada un indicatiu de l'escassa importància que tenia en aquests moments la població. A 1301 es fa referència a les alqueries de Santa Margalida i Hero (*in alcareis vocatis Sancta Margarita Hero*)⁷³ i a 1340 a l'alqueria de Santa Margalida ("*alqueria Sancte Margarite*").⁷⁴

⁷² 1382, agost, 13.- Com a confrontant d'una terra, s'esmenta el camí que va de la vila de Santa Margalida a les Garrigues (ARM PN T-619 f. 102v-103).

⁷³ En aquest document es consignava l'alqueria Santa Margalida com una de les que integraven la cavalleria que després fou anomenada de Santa Margalida: *Nos Jacobus dei gratia rex Maioricarum (...) damus et concedimus vobis Berengario Arnaldi de Insula militi et vestris successoribus in aeternum omnes justitias civiles tantum in alcareis vocatis Sancta Margarita Hero et in rafallis vocatis Baxachdiria et Reboster et in rafalli d'en Castelló quem tenet quidam vocatus Colomeris que alcariae et rafalli sunt in parrochia Sancte Margarite de Muro in insula Maioricarum in portione seu parta nobilis comitis Empuriarum* (Còpia del 1620 continguda a la capbreuació de les cavalleries de Santa Margalida de Pere Ramon Safortesa, ARM ECR 1148 f. 6v-7v).

En un document de mitjan segle XIV el nucli apareix anomenat com la “població de Santa Margalida” (“*populationem Sancte Margarite*”)—⁷⁵ i, pocs anys després, s'emprà la denominació de “lloc” (per exemple, a 1358 es fa referència a “la plassa del dit loch”,⁷⁶ i a 1366 al lloc de Santa Margalida –“*locum de Sancta Margarita*”—)⁷⁷. A partir de la dècada de 1360 es documenta un altre apel·latiu, que es convertirà en el més freqüent durant per designar el nucli (en llatí o en català): *la pobla de Santa Margalida*. El terme *pobla* (en femení) en principi solia fer referència a nuclis en procés de formació o de creixement, i que s'anaven consolidant de manera progressiva; també solia ser aplicat a poblacions de nova creació, com les creades per Jaume II a 1300.⁷⁸

Poden servir d'exemple de l'ús del terme pobla per referir-se al nucli de Santa Margalida aquestes citacions documentals:⁷⁹

1376, setembre, 14.- “*dins la pobla de Santa Margalida una casa y pati*”.

1377, gener, 10.- “*dues cases les quals la dita dona ha en la poble de Santa Margalide*”.

1376, març, 15.- “*una casa del alberch lo qual yo e en la poble de Santa Mergalida*” (...) *la qual casa afronta de la una part ab lo camí públich de la altre ab les cases romanents al dit Jacme e de els altres dues parts afronta ab los corrals d'en Pere Lahó*.

1377, gener, 20.- “*una casa ab pati la qual yo avia e po[ssa]ya dins la poble de Santa Mergalida* (...) *e afronta de la una part ab lo camí públich e de le altre part ab l'alberch e pati d'en Pere Bagur e de la altre part ab lo pati d'en Guillem Deviu*” (...) “*una sort de terra*” (...) *prop la font de la poble de Santa Mergalida*”.⁸⁰

No serà fins a la centúria següent, durant al segle XV, en què es generalitzarà el qualificatiu de vila per referir-se al nucli de població. Així era anomenat, per exemple, en les actes del Consell (municipi) de 21 d'agost de 1459: “la vil·la de Senta Mergalide”.⁸¹

La importància del poblament dispers a l'edat mitjana

En el període comprès entre el segle XIV i els primers decennis del segle XVI, bona part de la població del terme no residia a la pobla o nucli, sinó que ho feia a foravila, en les grans tinences (alqueries i rafals) que posseïen. Aqueixa població, a més, era generalment més benestant que aquella que residia a la pobla o vila. Així es pot apreciar clarament, en la reglamentació dels oficis municipals del de Santa Margalida dictada l'any 1392, d'ordre del rei Joan. Segons aquesta reglamentació hi havia d'haver setze consellers, quatre de la vila o pobla i dotze de la resta del terme (“·XII· [dotze] de les alqueries i altres habitants en la parròquia fora la pobla. E ·IIII· de la pobla”). Així mateix, pel que respecta als jurats, hi havia la mateixa proporció: quatre de fora la pobla i un de la pobla (“elegim dels dits

⁷⁴ ARM PN M-4 f. 88v.

⁷⁵ Dins un protocol notarial de la segona meitat del segle XIV hi ha un full solt, però numerat amb el fol 64, que és anterior. Aquest full conté una acta notarial en què Arnau Frígola estableix en emfiteusi perpètua a Jaume Barceló i a Guillem Estelrich de la parròquia de Santa Margalida una alqueria que té a la parròquia de Santa Margalida que fou de Mateu d'Olivera, difunt, i que està situada vora la població de Santa Margalida (“et que est iuxta populationem Sancte Margarite”), a la cavalleria de Francesc Arnau d'Illa donzell, tenguda sota el dit domini i jurisdicció a delme i tasca de tots els esplets. Signa l'acta en Francesc Arnau d'Illa, donzell. (ARM PN T-619 f. 64-64v). Aquest document és possiblement posterior a mitjan 1342, ja que una descripció de confrontes suggereix que n'Arnau Frígola encara tenia aquesta alqueria (ARM PN M-75 f. 68v-69), però anterior al setembre de 1358, ja que en aquesta data en Francesc Arnau d'Illa, senyor de la cavalleria i signant del document, ja havia mort (ARM PN LC 19 f. 36).

⁷⁶ El batle, per instància dels jurats del municipi, havien ordenar llevar-lo, però Antoni Cerdà havia apel·lat contra aquesta decisió (ARM LC 20, 185v i 122). Dada proporcionada per en Ramon Rosselló i Vaquer.

⁷⁷ Establiment d'una peça de terra i una casa de pertinences de la possessió de “les jovades de la Esgleya”, situada vora el lloc de Santa Margalida (“iuxta locum de Sancta Margarita”) (ARM PN T-396 f. 81-82).

⁷⁸ Antoni Mas: “Les Ordinacions, una reforma agrària”. *Jaume II i les Ordinacions de l'any 1300*. Palma. 2002. Pàg. 149-162.

⁷⁹ Que transcriu pel fet que els documents són en català i no en llatí, llengua en què està escrita la gran majoria de la documentació notaria de l'època.

⁸⁰ Procedents del protocol notarial T-612 de l'ARM (f. 24, 24v, 38, f.39v).

De vegades la documentació ubica la ubicació de les cases, però el context documental permet deduir que se situaven a la pobla o a les proximitats d'aquesta:

1377, gener, 10.- “*duas casas y pati qui ab aqueles se té les quals són tangudes per la dita cavalleria [la cavalleria de Santa Margalida, aleshores del cavaller Ramon Burgues i del mercader Pere Safortesa] a incert loisma y afrontan la(s) ditas casas de una part ab lo honor d'en Pere Lehó e d'altre part ab la honor d'en Pere Vey e d'en Francesch Soreyl e d'altre part ab lo camí públich e d'altre part ab la honor d'en Francesch Soreyl*” (f. 24-24v).

⁸¹ AMSM Consells núm.

consellers los ·IIII· [quatre] jurats de la dita parròquia, ço és, dels habitants fora la pobla en Jacme Garriga, Guillem Riera e Bernat Camps, e dels habitants dins la dita pobla en Pere Vey”).⁸² Aqueixa distribució era tant conseqüència de la major riquesa de la població de fora vila com de la importància numèrica que assolía. L'evolució del nombre de morabatins recaptats mostra com durant el segle XV el nombre de famílies depassà, per primera vegada, el centenar (la recaptació màxima és la de 1482, amb 125 morabatins, cosa que permet suposar que la població màxima del terme en aquest segle era d'entre 500 i 700 persones). El percentatge que suposava la població resident a la vila es degué incrementar gràcies al creixement de la població de la vila –on a 1425 es documenta una via anomenada el “carrer Nou”, potser el mateix que encara és coneguda amb aqueixa denominació⁸³.

Una talla (relació de contribuents resident al municipi) de l'any 1459⁸⁴ permet esbrinar que al terme hi havia un total aproximat de 94 famílies i que a la Vila n'hi residien 53, cosa que permet suposar que hi havia almanco una cinquantena de cases. Aquest nombre, però, podria haver estat lleugerament superior, ja que hi podria haver famílies que residissin habitualment a una alqueria o un rafal, però que tenguessin casa a la vila. Per exemple, a 1416 la família d'en Bernat Albertí residia normalment a la seva alqueria de Montblanc, però també tenien casa a la vila.⁸⁵ En tot cas, aqueix nombre de contribuents suggereix que, a 1459, la població de la vila podria ser de prop de 250 persones i que, a les darreries del segle, com a conseqüència del creixement de la població, es podria situar entorn de les 350.⁸⁶ Aqueix increment de població, per poc important que fos en termes absoluts, es degué traduir en la construcció de nous habitatges i en la densificació del nucli urbà. Així ho suggereix que els confrontes de les cases documentades consistesquin habitualment en altres edificacions, i que no siguin, de manera majoritària exclusiva, trossos de terra, honors o possessions, com esdevenia cent anys enrera:⁸⁷

any	morabatins	focs/km2	nombre de morabatins	nombre de morabatins	nombre de morabatins
-----	------------	----------	----------------------	----------------------	----------------------

⁸² ARM Extraccions i Oficis, 8, f. 25-26.

⁸³ 1425, juliol, 23.- Magdalena, filla d'Antoni Cerdà, difunt, de la parròquia de Santa Margalida es col·loca en matrimoni amb en Pere d'Alòs de l'alqueria d'Alcudiola, de la parròquia de Santa Margalida. Com a dot aporta una casa i pati que té a la pobla de Santa Margalida, sota alou de la cavalleria de Ramon Safortesa, militar, que confronta amb el carrer Nou: “Et affrontatur dicta domus et patuum ex una parte cum quodam camino dicto lo carrer Nou et ex alia parte cum quodam clauso terre Arnaldi Rissech et ex alia parte cum quodam domo et patuo Petri Janovard et ex alia parte cum quodam camino qui transit inter dictam domum et domum martini Dalmau” (ARM PN T-410 f. 60v)

⁸⁴ El mateix any, el nombre de morabatins recaptat era de 91. Es tracta de la recaptació més baixa del segle, sens dubte conseqüència dels efectes devastadors de la Revolta Forana en la demografia dels habitants del terme, i de l'empobriment d'aquests.

⁸⁵ Així es pot constatar a l'inventari dels béns de Bernat Albertí de Montblanc, que va fer el seu fill Bernat després de la mort de son pare: “quandam alqueriam cum suis terminis (...) pertinentiis vocata monblanch in qua dictus pater meus et ego cum familia nostra in simile (...) bamus que est in dicta parrochia in portione videlicet baronie (...) Item inveni ex parte altera Sancte Margarite de Muro quendam domum cum patuo sibi contiguo (1416, abril, 23, ARM PN T-650 f. 1-4).

⁸⁶ En tot cas, cal tenir sempre en compte que es tracta de simples estimacions, resultat de multiplicar el nombre de contribuents de 1459 per diversos coeficients i d'aplicar el percentatge que suposava (el 56%) a aquella data a la recaptació de 1482.

⁸⁷ Poden servir d'exemple aquests registres de documents de la segona meitat del segle XV:

1470. Un alberg (“hospicium”) que confronta amb l'alberg (“hospicio”) de Pere Ciurana, d'altra part amb sort de terra de Pere Pastor del Molí, d'altra part amb alberg (“hospicio”) i sort de terra de Esteve Cerdà i d'altra part “cum camino publico” (ARM PN M-504 90v-91v).

1477. Unes cases amb entrada (“quasdam domos cum intrata earum”), situades a la vila de Santa Margalida sota alou de les cavalleries de Pere Ramon Safortesa, difunt, que confronten d'una part amb l'alberg dels hereus del dit Pere Ramon Safortesa, d'altra part amb cases de Martí Dalmau, i de l'altra part amb el camí públic que va al Mirador (“cum camino publico quo itur al Mirador”) (ARM PN M-507 9v-10).

1477. Mateu Cellera de la parròquia de Santa Margalida estableix a Joan Gil de la dita parròquia unes cases que té a la predita parròquia, això és, a la vila (“in villa”), que confronta d'una part amb la via pública que va a l'església, de l'altra part amb l'alberg (“hospicio”) de Joan Ponç teixidor de llana i de Martí Vey, de l'altra part amb alberg romanent al dit Mateu Cellera, de l'altra part amb alberg o corral (“hospicio sive currallo”) de l'hereu de Jaume Femenia difunt, i d'altra part amb l'alberg de Joan Albertí de Castellet (ARM PN M-507 21v-22).

			multiplicat per 4	multiplicat per 5	multiplicat per 6
1364	97	0,84	388	485	582
1421	115	1,00	460	575	690
1427	117	1,02	468	585	702
1444	99	0,86	396	495	594
1451	114	0,99	456	570	684
1459	91	0,79	364	455	546
1466	106	0,92	424	530	636
1482	125	1,09	500	625	750
1489	122	1,06	488	610	732

L'edat Moderna: el primer gran creixement

Entre les darreries del segle XV i començaments del segle XVI es produïren canvis molt importants a l'estructura socioeconòmica del terme. Gran part de les possessions foren adquirides per ciutadans i nobles, i a la gran majoria dels margalidans no els va restar altre remei que haver de fer feina de jornalers o llogar terres. Tanmateix, les inversions i les millores que els senyors introduïren a les possessions, com també la intensificació dels conreus a les terres que havien conservat els habitants del terme permeteren un creixement sostingut de la població agrària fins al final del segle XVI. Al recer d'aqueixa expansió agrària, es produí un creixement molt important de la població. Això, i el fet de que els margalidans fessin feina de jornalers i que posseïssin petites parcel·les de terra vora segurament foren la causa de la tendència a la concentració del poblament a la vila que s'observa durant tot el segle XVI. Aqueix fenomen es pot apreciar clarament en l'estudi de l'evolució del nombre i de la residència dels contribuents que apareixen consignats a les tales i estims (cadastres) del període comprès entre 1459 i 1595. En només cent trenta-set anys, el nombre de contribuents del terme es va multiplicar per 4,1 i la de la vila per 5,8⁸⁸. Cal pensar que el percentatge de població s'incrementà en percentatges similars, tot i que --potser-- un poc menors.

TERME DE SANTA MARGALIDA (1459-1595)
NOMBRE DE CONTRIBUENTS A LES TALLE I ESTIMS
(INCLOU L'ACTUAL TERME DE MARIA DE LA SALUT)

ANY	TOTAL		LA VILA		FORA VILA	
	núm.	%	núm.	%	núm.	%
1459	94	100,0	53	56,4	41	43,6
1553	204	100,0	137	67,2	67	32,8
1567	306	100,0	233	76,1	73	23,9
1581	335	100,0	263	78,5	72	21,5
1595	390	100,0	307	78,7	83	21,3

ANY	TOTAL		LA VILA		FORA VILA	
	núm.	%	núm.	%	núm.	%
1459	94	100,0	53	100,0	41	100,0
1553	204	217,0	137	258,5	67	163,4
1567	306	325,5	233	439,6	73	178,0
1581	335	356,4	263	496,2	72	175,6
1595	390	414,9	307	579,2	83	202,4

TERME DE SANTA MARGALIDA (1459-1613) (INCLOU L'ACTUAL TERME DE MARIA DE LA SALUT)
EVOLUCIÓ DEL NOMBRE DE VEÏNATS DEL TERME QUE CONTRIBUÏEN A LES TALLE I ESTIMS

Any	1459	1553	1567	1581	1595	1613
TOTAL	95	204	307	336	389	480
1459:100	100	214,7	323,2	353,7	409,5	505,3

Durant el segle XVI doncs, no s'aturà de créixer la població de la Vila --tret del daltabaix que suposà la Germania—,⁸⁹ i amb ella, l'extensió del nucli urbà; durant tota la centúria

⁸⁸ Antoni Mas: "Desposseïssió pagesa, creixement i concentració de la població: Santa Margalida, 1459-1595". Treball de tercer cycle. Universitat de les Illes Balears, 1997.

⁸⁹ Que s'evidencia a la disminució de la recaptació del morabati: 139 a 1517, 111 a 1524, 99 a 1531.

són molt habituals els establiments i vendes de trasts per fer cases. Aquests, com els documentats durant l'edat mitjana, eren duits a terme per persones que posseïen una parcel·la de terra confrontant o en les proximitats del nucli urbà, que els venien o establien –a canvi d'un pagament anual— a gent del terme o que s'hi assentava. Es tracta, per tant, d'iniciatives particulars que, com a molt, devien ser supervisades pel consell (assemblea) municipal i pel mostassaf, càrrec que, entre altres funcions, tenia la d'intervenir en assumptes urbanístics. Així esdevengué a 1553, quan en Pere Femenia, que volia construir una casa a la Costa (l'actual carrer Joan Ordines Tous), demanà permís per fer la paret dreta perquè la que ja hi havia "fa un poch de volta". Una vegada inspeccionat l'indret, el Consell i el mostassaf autoritzaren "que la peret vage dret per eser poca cosa".⁹⁰ Com es pot apreciar en la taula següent, els trasts establits i venuts en aqueixa època tenen dimensions diferents,⁹¹ usualment mesurades en destres (1 destre=4,214 m) però la superfície més habitual era la tres destres d'amplària (12,6 metres) per sis (25,3 m.) de fondària, d'on resulta una superfície de 319 m².

Superfície de trasts establits per diversos particulars en el segle XVI⁹²

Establidors dels trasts	any	Amplària		Llargària		Superfície (m ²)
		destres	m 2	destres	m2	
Guillem i Joana Rabassa	1521	3	12,6	7	29,5	372,9
Margalida i Joana Cloquelles	1571, 1573	3	12,6	6	25,3	319,6
Martí Font	1574	4	16,9	6	25,3	426,2

Es tracta, per tant, de trasts de dimensions considerables. Això darrer fa pensar que devia ser freqüent que l'enfront de les cases que s'hi construïen no ocupàs la totalitat de l'amplària del trast, o així ho suggereix almanco que, en èpoques posteriors, se segreugin trasts de pertinences d'un altre on ja hi havia construïda una casa.

La primera parcel·lació en solars que hem pogut documentar és de l'any 1521, quan s'escripturà l'establiment d'un total d'onze trasts, que Guillem Rabassa i sa muller Joana havien de cedir en emfiteusi –a canvi d'un pagament fix cada any— a diferents margalidans:

A ·II· de Agost ·MDXXI·

Presenta fadiga lo señer en Sebastià Nadal com a comprador y lo señer en Guillem Rebassa, dona Joana se muller com a venador de un cayró de terra de la bassa d'en Maymó, ço és tres destres de ample y set destres llarch an el Magnífich Mossèn Ramon Fortasa alouer per fer cases y lo cairó dels splets delma y tasca a presentatió de fadiga deu dies y merçè de lluisma. Affronta de una part ab lo camí de la Tarongeta qui va a Sineu, y d'altre part ab la sort ramanent a dit Rebassa y d'altre part ab lo trast d'en Pau Camps de altre ab lo camí de la Comuna del qual stabliment dit Rebassa li promet fer y tenir y en sana pau possehir ves y quans

⁹⁰ 1553, juliol, 30.- "fonch preposat per lo honrat Pera Famania y dient honorables Senyors y Savi Consel jo vull fer huna casa a la Costa y la paret fa un poch de volta y jo volria si a vosaltres aparà que la paret vaja dret y jo pagaré lo que volreu a bé que és molt poch cosa y levòs lo Consel hoyda la dema[nda] tots concordans determinaren y donaren loch als jurats y an el mostasaf que ho mirasen y fesen tot lo qu'els aparia.

Y après lo dia mateix los honrats en Fr.[ancesc] Font y Joha[n] Alòs y Mateu Rosaló jurats y Joha[n] Miq[ue]ll mostesaf anaren en el demunt dit loch lo qual afronta en lo camí Rayal y anaren-hi y ave[n]t-ho mirat donaren loch que la peret vage dret per eser poca cosa" (AMSM 7 f. 19v).

⁹¹ També en poden servir d'exemple aquestes referències: 1540. Establiment a Martí i Guillem Femenia i a Guillem Ciurana d'un tros de terra i vinya d'una amplària de 2'5 destres situats al lloc de la Tarongeta que confronten amb el camí d'Hero (ARM PN M-524 f. 331-332); 1541. Establiment d'un tros de terra de tres destres d'ample (ARM PN M-525 f. 6v-7); 1550. Venda d'un cairó de terra de 3 destres i quatre palms i de llarg sis destres situats a la Vila confrontant amb la plaça del Cardessar (ARM PN M-529 f. 92v-93); 1551. Venda d'un tros de terra de tres destres d'ample i nou de llarg que confronta amb la via pública del carrer Nou que va al carrer del Cardessar. (ARM PN M-529 f. 225-226). 1600, abril, 17.- Escripura de l'establiment, fet anys enera, de dos trasts de terra per fer-hi cases, de tenor de "tres destres de ampla y dotze de llarch". (ARM PN C-643 f. 116-117, f. 142-143v).

⁹² Font: ARM PN M-519 (sense numerar), ARM PN M-534 f. 107-107v, 114v-115, ARM PN M-934 (sense numerar).

*totas gens ab càrrech cascun any de tretza sous dich ·XIII· s. pagadors a la festa de Sant Pere y Sent Feliu del mes de agost comensant a pagar lo pus prop vinent festa lo dit censal portat a le sua habitatió largo modo etc. obligan-se largo modo dit Sabastià Nadal tots sos béns presents y esdavanidors etc.
Testes Francesch Bonet e Pera Lluch Rosselló⁹³*

ESTABLIMENTS DE TRASTS DE GUILLEM RABASSA I LA SEVA ESPOSA JOANA ESCRIPTURATS L'ANY 1521

núm.	Adquirent	Bé	ample	llarg	Renda (sous)
1	Sebastià Nadal	Cairó de terra de la Bassa d'en Maymó (...) per fer cases	3	7	13
2	Pau Camps (?)	un cairó de terra per fer cases	3	7	13
3	Miquel Pons Homar	un cairó de terra per fer cases	3	7	13
4	Pere Joan Rosselló	un cairó de terra per fer cases	3	7	13
5	Sebastià Font	un trast de terra per fer cases	3	7	13
6	Sebastià Nadal	un trast de terra per fer cases en la forma damunt dita			10
7	Gabriel Servera (Ciurana?)	un cairó de terra per fer cases			13
8	Bartomeu Pont (Pons?)	un trast de terra per fer cases	3	7	13
9	Joan Sala	un trast de terra per fer cases	3	7	13
10	Antoni Vey	un trast de terra per fer cases	3	7	13
11	Joan Tous	un trast de terra per fer cases	3	7	10
					137

En Guillem Rabassa i la seva muller Joana, com també el seus descendents Antoni i Miquel Rabassa establiren posteriorment un bon nombre de trasts, que configuraren un eixampla situat al sud de la població originària. Aquests establiments eren part de la seva possessió anomenada Son Rabassa i es localitzaven sobretot a l'indret anomenat sa Tarongeta, que confrontava amb el camí de la Comuna (l'actual carrer del Pou de la Garriga) i amb l'actual carrer Antoni Maura.⁹⁴

L'altra eixampla de la vila es localitzava a l'est del nucli antic, i es correspon amb els actuals carrers del Vent, Major, de la Lluna, de ses Alegries i el costat nord del carrer del Pou de sa Garriga. Segurament el primer carrer obert fou l'actual carrer Major, ja documentat en la primera meitat del segle XVI. Aquest carrer confrontava amb un altre carrer⁹⁵ deixat per Margalida Albertina.⁹⁶ Aquesta família –la dels Albertí–, era posseïdora de s'Abellar, terres on es formà també el carrer Forà (de la Salle), en un petit carreró segurament separat del nucli, anomenat el carreró de l'Abellar en el primer terç del segle

⁹³ ARM PN M-519. Full solts, d'època posterior.

⁹⁴ 1600, juliol, 21.- Joan Galbes, gerrer, natural de Santa Margalida i resident a la vila de Petra, a Pere Femenia ferrer, de la vila de Santa Margalida, "un trast de cases hont hi haia comensades cases" situat a la vila de Santa Margalida, que confronta amb la via pública que va a la Comuna, d'altra part amb la via pública que va a Son Rebassa, amb corral de Jaume Malonda i amb cases i corral de Jaume Castelló. Ho tenen per herència de Genís Gualbes, que ho tenia per establiment que li va fer n'Antoni Rebassa el 7 de juliol de 1581 en poder de Joanot Morro (ARM PN C-643 f. 191v-194).

⁹⁵ Que, per la disposició dels carrers, hauria de ser identificat o bé amb el carrer de ses Alegries o bé amb el del Vent.

⁹⁶ Així ho evidencia que el 23 de juliol de 1600 Antoni Estelrich àlies Remor vengués a Joan Molines, conrador, unes cases a la vila de Santa Margalida, que eren la meitat de les cases comprades per Antoni Estelrich Bessó el seu avi difunt a Mateu Saurina en una acta en feta pel notari Joan Morro el 5 de setembre de 1524. Les esmentadescases confrontaven d'una part amb via pública anomenada el carrer Major ("lo carrer Maior"), d'altra part amb cases, també part de les cases venudes a 1524, posseïdes per Joan Estelrich, de l'altra part amb trast i cases d'Antoni Font Tonassó mitjançant un camí deixat per Margalida Albertina ("camino seu via publica mediante relicta per Margaritam Albertí"), d'altra part amb trast i cases d'Antoni Vey i d'altra part amb trast i cases de Joan Ribes. (ARM PN C-643 f. 201v-203v).

XVI. A la segona meitat de la centúria ja s'hi dugueren a terme establiments,⁹⁷ tot i que sembla que el carrer no es consolidà fins al segle XVII.

També dugueren a terme establiments semblants na Margalida Femenia i Cerdà, que tenia una peça de terra “de la qual féu a trasts stabliments (....) a diversos, scituada en la dita vila de Sancta Margarita”⁹⁸; en Martí Font, que establí una peça de terra anomenada la Vinyassa⁹⁹; en Joan Muntaner, que va establir trasts confrontants amb els d'en Martí Font;¹⁰⁰ Joana i Margalida Cloquell, que establiren terres a l'indret actualment ocupat pel segon carrer dels Negrins (el carrer de sa Lluna)¹⁰¹ i altres carrers confrontants. Probablement, els establits duits a terme per aqueixes dones foren dels que tengueren de més entitat, ja que establiren un total de 35 trasts, la majoria dels quals –segons es

⁹⁷ Així es desprèn de les següents notícies documentals: a 1654 (setembre, 14) Joan Tous va vendre un trast de terra “tant ampla a un camp com altre” per fer-hi cases, que era part d'un altre trast de terra romanent al dit Tous. El trast objecte de la venda confrontava d'una banda amb el carrer Forà (“vico publico dicto lo carrer Forà”), d'altra part amb cases i corral de Bartomeu Capó, amb terres de Joan Cases i Font, notari, i d'altra part amb les cases i trast romanents al dit Joan Tous. Aquest ho tenia com hereu de Joan Tous, que ho tenia per establiment que li havia fet Gabriel Escales el 19 de març de 1597 (ARM PN M-972 f. 27-29). En aquesta darrera data Gabriel Escales va establir a Joan Tous unes cases i tros de terra situats a la vila de Santa Margalida. Tot el trast en què hi havia les cases estaven obligats al pagament cens d'una quartera de forment a Joan Albertí difunt. L'esmentat Gabriel Escales ho tenia com a hereu i successor d'en Gabriel Escales, son pare, que a la vegada ho tenia per compra a Guillem Crespi de Santa Margalida feta en poder del notari Joan Morro duita a terme l'1 d'octubre de 1577. L'esmentat Crespi adquirí el trast a Joan Albertí amb càrrec d'un cens d'una quartera de forment. Les esmentades cases i corral confrontaven amb la via pública que anteriorment es deia “carreró”, amb cases i corral de Pere Capó, amb terres de n'Antoni Font i amb cases i corral d'Antoni Xemena. (ARM PN C.-660 f. 71v-72). La parcel·lació de les terres confrontants amb el carreró, situat a l'Abellar, s'havia duit a terme anys abans: a 1567, Margalida, vídua de Joan Albertí difunt va vendre a Bernat Font dues quarteres de forment censals que els feien en Gabriel Escales i n'Antoni Xemena, procedents d'establits que féu Joan Albertí de la seva possessió dita l'Abellar, situada en el camí de la Comuna de la dita Vila (ARM PN M-531 150-151). I a 1568 Jaume Albanell va vendre un tros de terra de l'Abellar de 4 destres d'ample i 6 de llarg, que confronta amb la sort d'en Jordi Albertí i amb carreró (ARM PN M-531 316-317). El carreró de l'Abellar, d'altra banda, ja existia en els inicis del segle XVI, ja que a 1514 (juny, 20), en la venda de l'Abellar a Jordi Albertí s'indica que confronta amb el camí de la Comuna dels pobladors de la vila de Santa Margalida, de l'altra part amb els honors d'en Miquel Monge, d'altra part amb l'honor del venedor (Macià Celleres), d'altra part amb el carreró de l'Abellar (“cum carrarone de l'Eballar) i d'altra part amb l'honor del venedor (ARM PN M-516 f. 39v-40).

⁹⁸ 1600, abril, 18.- Pere Femenia fill de Guillem de la vila de Santa Margalida i de la dona Margalida Femenia i Cerdana, com hereu de sa mare, “com a fill únic y sol, sabent y attenant que la dita sa mare vivint ha circa deu o dotze anys que stablí a la dona Francina vídua de Joan Bertran de dita vila quondam un trast de terra de tenor de tres destres d'ample y sis de llarg de pertinències de la pessa de terra de la qual feu a trasts stabliments dita sa mara a diversos scituada en la dita vila de Sancta Margarita sots alou de les cavalleries del Magnífich Señor Pere Ramon Çafortesa donzell” (...) “sabent més avant dita Francina haver fetas cases al dit trast (...) y attenant que dit trast de terra may se ha fet acte de stabliment per descuyt y negligència” (...) “dit Pere Famania dóna y stableix en per tots temps als dits Joan Bertran y Francina Xamena germans fills y universals successors de la dita Francina Bertrana alias Satenassa lo dit trast de terra al qual ja són construydes cases y corral” (...) y affronta dit trast que are són cases y corral de una part amb la via pública y de altra part ab restant terra del dit stablidor y de altra part ab trast de terra de Gregori Alòs per dita sa mare an aquell stablert y de altra part ab trast de Pere Font per dita sa mare an aquell dextat de pertinències de la dita pessa de terra” (...) “més es pacte que dits germans a ses despeses se hajan de tancar a la part confrontant ab dit Femenia de paret de pedre y morter de altària de dotze palms ab squena de ase com han fet los altres”. (ARM PN C-642 f.117-120).

⁹⁹ 1600, juliol, 23.- Francesc Font picapedrer de la vila de Santa Margalida estableix a Jaume Font conrador de la dita vila un trast de terra d'una amplària de dos destres i mig i d'una llargària “de sis destres y quatre o sinch palms”, que ja tenen fitat i assignat (“inter nos jam designaturm et fitatum”) de pertinències d'una peça de terra dita la Vinyassa situada a la dita vila de Santa Margalida, que confronta d'una part amb via pública, d'altra part amb trast de terra de Pere Estelrich, d'altra part amb trast d'Antoni Mulet i d'altra part amb trast de Joan Orpí, la qual peça de terra fou establida a diverses persones per son pare, en Martí Font difunt (“quam petiam terrae dictam la Vinyassa fuit stabilita per Martinum Font patrem meum quondam”), com hereu en primer grau de Joan Font (ARM PN C-643 f. 198v-200).

¹⁰⁰ 1574, gener, 15.- Martí Font de la parròquia de Santa Margalida ven a Joan Vidal de Santa Margalida un tros o trast de terra per fer-hi cases de quatre destres d'ample i sis de llarg (“unum troceum terre sive trast ad faciendum domos hoc est quatra destres de ampla y sis de larch”), que confronta amb el camí que deixa o assigna (“itinere quem ego legavi”), amb el seu honor, amb trasts que deixa (“cum trasts quas legavit”) en Joanot Muntaner i d'altra part amb el seu honor (ARM PN M-534 f. 107-107v). 1574, febrer, 25.- Martí Font ven a Miquel Català de la parròquia de Petra un tros de terra o trast, això és, de sis destres de llarg i quatre d'ample, per fer-hi cases (“unum troceum terre sive trast hoc est sis destres de llarch y quatra de ampla ad operandum domos”), que confronta amb un immoble que no és esmentat, d'altra part amb l'honor de Joan Vidal, d'altra part amb altres establidors de Joan Muntaner (“cum aliis stablitoris Jo. Muntaner”) i d'altra part amb carrer que dóna l'esmentat Font (“ab carrer que ego dictus Font dono”) (ARM PN M-534 f. 114v-115).

¹⁰¹ Així ho indica que a 1661 (agost, 1) Jaume Cladera de Santa Margalida, com a procurador dels béns d'en Bernardí Amengual absent, establís a Joan Ribes fill d'Antoni, de Santa Margalida, unes cases i corral al carrer dels Negrins (“in vico vulgo dicto dels Negrins”) sota alou de les cavalleries del comte de Santa Maria de Formiguera, que confrontaven amb cases i corral d'Antoni Alemany, amb corral de Bernat Calafat i amb cases i corral de Joan Estelrich Vador. La dita casa i corral havien estat tengudes a cens, que quità en Bernat Amengual el 22 d'octubre de 1574, que havia adquirit aquests béns per establiment que li havia fet Margalida, muller de Pere Croquell, l'1 de novembre de 1571 en poder de Joan Morro (ARM PN M-972 f. 257v-259). El trast establert per Joana i Margalida Cloquella a Bernat Amengual el primer de novembre de 1571 confrontava amb el carrer que donaven les establidores (“itinere sive carrer que donan ditas senyoras”), amb el trast d'Antoni Pons Panxa, amb el carrer d'Antoni Joan Capó i d'altra part amb “lo carrer que donan ditas senyores” (ARM PN M-934).

desprèn de la mateixa documentació o de la renda que pagaven tenien l'extensió més freqüent aleshores, tres destre d'ample i sis de llarg o fondària.

ESTABLIMENTS DUITS A TERME PER MARGALIDA I JOANA CROQUELLA (1571 I 1573)

núm	bé	Destres ample	Destres llarg	m2	Renda (quarteres)
2	<i>"dos trasts de terra so és tres destres d'ampla quiscun i sis de larch quiscú"</i>	6	6	639,3	2,00
1.5	"hun trast y mig y hun carrer"	4,5	6	479,5	1,50
1	un trast de terra, "so és tres destres de ampla y sis de larch"	3	6	319,6	1,00
1	un trast de terra; això és, "tres destres de ampla y sis de larch"	3	6	319,6	1,00
1	hun trast, "so és tres destrs de ampla y sis de larch"	3	6	319,6	1,00
1	un "trast y hun destra"	4	6	426,2	1,17
1	un trast, això és, "tres destres de ampla y sis destres de larch"	3	6	319,6	1,00
1	un trast de terra	3	6	319,6	1,00
1	un trast de terra	3	6	319,6	1,00
1	un trast de terra	3	6	319,6	1,00
1,5	un trast i mig de terra	4,5	6	479,5	1,50
1	un trast de set destres i quatre palms	3	7,3	388,9	1,19
1	[un trast] de set destres i quatre palms	3	7,3	388,9	1,19
1	un trast de set destres i cinc palms	3	7,4	395,1	1,22
1	un trast de set destres i deu pams	3	7,8	417,3	1,31
1	un trast	3	6	319,6	1,00
2	dos trasts de terra	6	6	639,3	2,00
2	dos trasts de terra	6	6	639,3	2,00
1	un trast de terra	3	6	319,6	1,00
1	un trast de terra	3	6	319,6	1,00
1	un trast de terra	3	6	319,6	1,00
1	un tros de terra o trast i un palm	3,1	6	328,5	1,00
1	un tros de terra o trast	3	6	319,6	1,00
1	un tros de terra	3	6	319,6	1,00
1	un tros de terra de quatre destres	4	6	426,2	1,33
1	un tros de terra	3	6	319,6	1,00
1	un tros de terra de sis destres de llarg "que és lo acostumat" i de quatre destres i vuit palms d'ample	4,7	6	497,2	1,33
1	Un tros de terra o trast de "set destrs y sinc pallms"	3	7,4	395,1	0,00
1	Un tros de terra o trast de "set destres y nou pallms")	3	7,8	412,9	2,53
1,5	un trast i mig de terra	4,5	6	479,5	1,50
1	un tros de terra o trast	3	6	319,6	1,00
1	un tros de terra	3	6	319,6	1,00
35				12546,8	38,78

Font: ARM PN M-934

Segons es desprèn de la documentació, part dels nous carrers situats en aquesta eixampla devien ser camins o carrerons preexistents que es dirigien a finques, com el carreró de s'Abellar, o el camí que anava a les terres d'en Gabriel Server,¹⁰² però la majoria eren carrers nous, fitats pels establidors. Així es desprèn que entre els confrontants dels trasts adquirits a Joana i Margalida Cloquella apareguin referències explícites a l'obertura de nous carrers, com: " *lo carrer que nos donam o carraró*"; " *lo carrer que nosaltres donam*"; " *carrer que dóna dita senyora*"; " *itinere sive carrer que donan ditas senyoras*"; " *itinere quod dictas dominas donen quo itur a la clossa del Morer*"; " *lo carrer que donan ditas senyoras quo itur a la clossa dell Morer qui és de Martí Font*"; " *camino que nobis damus et ex alia parte cum alio carrer que nobis damus*"; " *alio carrer que més dóna dita senyora*" (Margalida Albertina); " *itinere dicto lo carrer Nou dato per dictas dominas*".¹⁰³ Referències semblants apareixen en els establiments duit a terme per Martí Font a 1574, com el "camí que jo deix o assign" (" *itinere quem ego legavi*"), o el "carrer que jo dit Font don" (" *carrer que ego dictus Font dono*").¹⁰⁴ Altres establiments o vendes de trast se situaven a zones no edificades del nucli, com els duits a terme pel rector de la parròquia, Antoni Pelegrí, que establí diversos trasts situats al Mirador (al tros del carrer Constitució situat entre els carrer Joan Ordines Tous i Baltasar Calafat i Femenia).¹⁰⁵

Així, doncs, com a conseqüència d'aquests establiments, el nucli antic –comprès entre l'església i el carrer Nou o Joan Monjo March— s'amplià amb l'obertura de l'actual carrer Major, de s'Hostal, de la Lluna (popularment de Negrins) de Negrins, del Vent, de les Alegries, i el tram del carrer de les Casetes que confronta amb el carrer Major. La superfície del nucli urbà també es va estendre amb la construcció d'habitatges als costats de camins ja existents, com el camí del Jonquerol o de les Vinyes (l'actual carrer de les Vinyes), el camí de Sineu o d'Hero (l'actual carrer Antoni Maura), el camí de la Comuna (també anomenat del Pou de la Garriga) i el carreró de s'Abellar (el carrer Forà, tot i que aquest no es consolidaria fins al segle XVII).¹⁰⁶ Cal parar esment, d'altra banda, que la pràctica totalitat de l'expansió urbana es localitzà damunt el turó, i que defugí les zones més baixes –i més humides i fredes— de les costes. Això degué provocar que el creixement dins les Jovades de l'Església quedàs returat, i que l'actual carrer de ses Jovades es reduís a un carreró que donava a foravila (el carreró que no passa, com era anomenat en el segle XVII).¹⁰⁷

Els estims de 1578 (cadastre que s'aixecà a tota l'illa¹⁰⁸) ens permeten apreciar com els establits i la densificació de la construcció havien propiciat un increment molt important del nombre d'habitatges de la vila (vegeu la taula següent): el nombre d'edificacions hi havia pujat a 226, que suposaven aproximadament el 70% de les cases del terme i el 81,6% de l'actual municipi¹⁰⁹. Això darrer, d'altra banda, permet comprovar la importància del procés de concentració del poblament a la Vila. L'elevat nombre de solars –que de vegades era l'únic bé que tenia el seu posseïdor al nucli—, on de vegades s'havia començat a construir cases, mostra de manera clara i llampant la tendència al creixement

¹⁰² El trast establert a Antoni Joan Capó per Joana i Margalida Cloquella a 1571 confrontava "amb lo carrer que nosaltres donam" i amb el carreró que va a la sort d'en Gabriel Server " *carrarono quo itur a la Sort d'en Gabriel Sarver*", ARM PN M-934) i un trast establert a 1573, per Margalida, vídua de l'honor Guillem Femenia, confrontava d'una part amb l'honor de Gabriel Server i d'altra part amb el camí que del "figarall d'en Gabriel Server" (ARM PN M-534 f. 3-4). El trast establert a Antoni Monge Barraca per Joana i Margalida Cloquella a 1573 confrontava amb "lo carreró que va a les terras de Gabriell Server", amb terres de Gabriel Server, d'Antoni Monjo Remenat i amb "lo carrer que donan ditas senyoras" (ARM PN M-934).

¹⁰³ ARM PN M-934.

¹⁰⁴ ARM PN M-534 f. 107-107v i 114v-115.

¹⁰⁵ 1590, setembre, 15.- Antoni Pelegrí, prevere i rector, i per efecte de destinar a les obres de la rectoria, estableix a Gregori Alòs un trast o clos de terra per edificar cases, de pertinences del clos de la rectoria, situat davant, confrontant amb la plaça del Cardassar, a cens de 32 sous. El mateix dia i any, el rector ven a Joan Moragues, ferrer, altre trast de pertinences de les Jovades, confrontant amb el mirador de Pere Ramon Safortesa mitjançant paret, via pública, camí de Ciutat, per preu de 25 lliures" (Rosselló, R. (2005), *Documents per a la història de Santa Margalida. Noticiari*, Mallorca, 2005.pp.72-73).

¹⁰⁶ Sobre això, vegeu el mapa del segle XVI-XVII i les notes anteriors.

¹⁰⁷ 1638, juny, 9. - Unes cases situades en el carreró que no passa, de l'herència de Joan Flor de Lloro. (ARM notari Cases i Font C-873, f. 347-348). Aquesta denominació es conservava a 1799 (AMSM...) i a 1849 (AMSM 389).

¹⁰⁸ Sobre els estims de 1578, podeu veure: Vaquer, O. (1987) *Una sociedad del antiguo régimen. Felanitx y Mallorca en el siglo XVI*, Palma, 1987

¹⁰⁹ Hem considerat les possessions com una única unitat d'habitatge, tot i que sovint hi devia haver més d'una casa habitada.

del nucli, que continuà durant el darrer quart del segle, i, també, de la població d'aquest, que possiblement devia ser de prop de 1.000 persones.

Edificacions del terme de Santa Margalida a 1578 (inclou l'actual terme de Maria de la Salut)

Indret	cases	altres	solars	possessions i rafals	cases, possessions i rafals	%
La Vila	226	2	60	0	226	70,0
Alcudiola	3	0	0	4	7	2,2
Castellet	10	0	0	1	11	3,4
Hero	0	0	0	4	5	1,5
Maria	32	0	1	0	32	9,9
fora vila (Santa Margalida)	1	0	0	27	28	8,7
fora vila (Maria)	0	0	0	14	14	4,3
total	272	2	61	50	323	100,0

Font: recompte personal a partir d'AMSM1811

Edificacions del terme de Santa Margalida a 1578 (municipi actual)

Indret	cases	altres	solar	possessions i rafals	cases, possessions i rafals	%
La Vila	226	2	60	0	226	81,6
Alcudiola	3	0	0	4	7	2,5
Castellet	10	0	0	1	11	4,0
Hero	0	0	0	4	5	1,8
fora vila (Santa Margalida)	1	0	0	27	28	10,1
total	240	2	60	36	277	100,0

Font: recompte personal a partir d'AMSM1811

En les darreries del segle XVI la vila ja devia tenir una fesomia molt consemblant a la que apareix al plànol dels segles XVI-XVII (tot i que no hi apareixen alguns dels carrers consolidats en aquesta darrera centúria).¹¹⁰ En aquest plànol es pot observar com la Vila ja era un nucli totalment consolidat, que comptava amb edificis públics, com la casa de la Vila¹¹¹ i la Carnisseria,¹¹² i amb quatre places: la plaça del Pouàs, la plaça del Cardessar (part de l'actual plaça de la Vila), la plaça reial del Porxo de la Vila (la plaça del Porxo que es començà a construir l'any 1368) i la plaça de tres Lledoners (actualment desapareguda i situada al cap de cantó del carrer de l'Escola amb l'actual plaça de la Vila, a la confluència del carrer Doctor Calafat). Més envant, com a conseqüència de la finalització de les obres de l'església, es configurà una altra placeta, "la plassa davant el portal Major" de l'Església, davant l'actual escalonada.¹¹³ Al nucli també hi havia espais per a l'esbarjo i el joc, com el

¹¹⁰ Pot ser perquè el mapa –un plànol de plets– possiblement es començà a traçar en la segona meitat del segle XVI, quan s'iniciaren els conflictes amb la família Safortesa (Antoni Mas: *Mapa de la Vila de Santa Margalida del segle XVII*. Ajuntament de Santa Margalida, Mallorca, 1997.p. 2-3).

¹¹¹ Ja documentada a 1578 i ampliada a 1601 (Antoni Mas: *Mapa de la Vila...* p. 2-3).

¹¹² Antoni Mas: *Mapa de la Vila...* 1997, p. 10. Situada a un cap de cantó del Pouàs, s'havia previst construir-la en un altre indret: AMSM 10, 1628, juny, 25.-"Més fonch preposat si són de parer que-s fasse una scrivania real y carnassaria a le plaseta junt del lloch dit Son Paratjaló y fonch conlús y determinat que-s fasse dita scrivania an el desús dit lloch a ont sia més convenient".

¹¹³ Sebastiana Moranta Fornés, El conjunt retaulístic de l'església parroquial de Santa Margalida, Ajuntament de Santa Margalida, Santa Margalida, 1999, p-105-107

triquet de la Pilota, situat a la plaça dels Lledoners¹¹⁴ (la plaça del Cardenal Cerdà) i que, per les característiques d'aquesta via, possiblement es devia situar al colzo o angle recte que fa aquesta via. El proveïment d'aigua es garantia amb l'aigua de la Font (sa Mina), devora la qual es trobava l'Abeurador públic (a l'actual plaça de s'Abeurador) i amb altres pous públics, com el pou d'Hero i el pou de la Garriga.¹¹⁵ Dins la població hi havia un altre pou públic, que segurament donava nom a la plaça del Poàs ("el pou del Poàs"), que devia tenir poca aigua ja que el municipi va ordenar l'any 1625 que fos reblit (omplit de terra o pedres)¹¹⁶ i l'any següent el va cedir a un particular.¹¹⁷ Tres edificis destacaven part damunt la resta: la casa de la família Cerdà, el casal o palau dels comtes i l'església. L'antic casal de la família Cerdà –situat a la plaça dels Lledoners o del Pouàs—, és clarament apreciable en el mapa dels segles XVI-XVII. Aleshores encara hi destacava l'escut de l'antiga família margalidana. Així s'indicava l'any 1758, fent referència al lloc de naixement del cardenal Cerdà, que la seva família tenia la casa

“en la plaza que oy llaman del Paxar [evident equivocació per Poàs]¹¹⁸ (...) a cuya entrada a mano izquierda sobre una puerta cerrada todavía se mantienen de relieve en una piedra las armas de Cerdá”.

L'antic casal de la família Cerdà al plànol de Santa Margalida dels segles XVI-XVII (imatge Invertida)

El casal o palau dels comtes –anomenat al mapa dels segles XVI-XVII casa del Conde— era conegut popularment com Son Fortesa, i ocupava el mateix emplaçament que el casal dels senyors de la cavalleria en el segle XIV, que havia estat ampliat amb l'adquisició

¹¹⁴ 1626.- Pere Alòs paraire ven a Joan Babiloni unes cases i corral contigus situats a la vila de Santa Margalida al lloc anomenat el triquet de la Pilota "in loco del tricat de la Pilota", que confronten amb la plaça dels Lledoners, amb cases de Gabriel Cerdà àlies Llebro, amb corral de Jaume Àngel (?) i amb corral de l'esmentat Cerdà (ARM PN M P-736 f. 3v-5).

¹¹⁵ El municipi hi va fer obres a 1577, i a 1647 aprovà adquirir terres del voltants per fer-hi un empedregat. (Antoni Mas: *Mapa de la Vila...* 1997, p. 11).

¹¹⁶ AMSM 10, 1625, gener, 11.- "Més conlús i determinat que els jurats reblescan el pou del Poàs ab la més comoditat que els jurats poran en profit de la vila". Reblir, segons el Diccionari Català-Valencià-Balear, és "Omplir de terra o pedres la cavitat o cavitats d'una paret, marge, pou, camí, etc., de manera que desapareguin la cavitat o cavitats i romanguí una superfície aplanada; cast. *ripiar, rellenar, cegar*." (<http://dcvb.iecat.net/>)

¹¹⁷ AMSM 10, 1626: "més fonc conlús y determinat que los jurats firman acta a Miquel Cladera del pou del Poàs ab tal que les suas casas que sempra que se esboldregue el pou la casa estigue obligade a adobar-lo y tapar-lo com vuy està."

¹¹⁸ El text és una còpia de de l'any 1805. Recollit per P. de Montaner, -A. Le-Senne, (1977-78): "Aproximación al estudio de la formación de la clase noble en Mallorca: el patrimonio de los Formiguera en el siglo XVII". *Trabajos de Geografía*. núm. 34. Pàgs. 55-85. Departament de Geografia. Universitat de les Illes Balears. Pàg. 58.

d'immobles confrontants.¹¹⁹ En el segle XVII era propietat dels comtes de Santa Maria de Formiguera, senyors de la cavalleria de Santa Margalida i Hero, on residien durant les seves estades a Santa Margalida. A 1578 estava valorat en 1000 lliures,¹²⁰ valor superior a la d'algunes de les possessions del terme. Constava de diversos edificis; en destacava, per la importància, les "cases majors" de la cavalleria, també conegudes com a Son Fortesa i més modernament com "cas Comte", que comprenien a més un "pati, y cisterna, ort y mirador, y dins l'ort una porta que passa davant l'Iglesia". En aquestes cases hi havia una capella i uns estables "molt ben guarnits [1648] ab sis mules, tres rocins, cuatro cavalls y dues mules grogues".¹²¹ Es tractava d'unes cases fortificades, amb torre de defensa, tal com es pot apreciar en el plànol de Santa Margalida dels segles XVI-XVII i recorda una descripció del palau de l'any 1922: *Dits Comtes tenien en el Poble de Santa Margalida un palau (...) en forma de fortalesa, aont hey havia una torre de defensa amb aspilleres i maticans i alguns canons d'artilleria anomenats bombardes; l'hem vist repetides vegades i era una presiosidat*.¹²² A la imatge del casal que apareix en el plànol de Santa Margalida dels segles XVI-XVII es pot apreciar com al centre del casal s'hi dibuixa una construcció que sembla clarament una torre, i com a l'enfront s'hi representen, als pisos superiors, finestres d'una estructura semblant a la de les anomenades coronelles.

Confrontant amb les cases majors, davant la rectoria, se situava la "botiga del delmar", on s'emmagatzemaven les rendes que pagaven al comte els habitants de Santa Margalida. Confrontant amb la botiga es trobava el corral de les cavalleries on hi tancaven "los bestiar que fan mal en las terras y viñes que estan en alou de dites cavalleries". Entre la botiga, l'església i el corral de les cavalleries es trobava un celler. Segons un document de l'època,

"lo más precioso que tenía la casa de Santa Margarita es la bodega ja por la capacitat, forma y material de ella, como por la cantidad de tinajas grandes y de buena calidad llamadas botas. Es la bodega (que llaman celler) muy capaz (...) en forma de medio crucero; a la extremidad de medio crucero tiene una cisterna muy grande, de donde sacan agua la mayoría de los habitantes, y se experimenta que no hay en la villa tantas enfermedades como antes que hiciese el Sr. Conde Don Ramon dicha cisterna. Los cubos para poner las

¹¹⁹ Així es desprèn de la comparació dels confrontes dels béns situats en aquest indret en el segle XIV i els del segle XVII.

¹²⁰ AMSM 1811.

¹²¹ P. de Montaner, -A. Le-Senne, (1977-78): "Aproximación al estudio de la formación de la clase noble en Mallorca: el patrimonio de los Formiguera en el siglo XVII". *Trabajos de Geografía*. núm. 34. Pàgs. 55-85. Departament de Geografia. Universitat de les Illes Balears. Pàg. 62-63 i 68-69.

¹²² J. PARERA (1922) «Canamunt i Canavall» a *Sa Marjal*, n° 22. p.129-137.

hubas estan que son dos de piedra en un cuarto separado, pero con tal disposición que sale el vino dentro del celler. El alambín para aguardiente está en la mesma officina que están los cups. Tiene el celler dos puertas en la plaça y se nota que se tenga cuidado en que si establecen unas caballerías que se llaman bovals ni otras officinas que hay del patrimoni de la [Casa de Formiguera] alrededor de dicha plaça, no sea con permiso de abrir puerta en dicha plaça, que como el vino y aguardiente se venen a la menud sería de notable detrimento.”

Dins el celler hi havia vint-i-dues bótes. A més, n'hi havia un altre de més petit, amb dos cups i cinc bótes. Molt probablement, la cisterna a què fa referència el text es la cisterna de Son Fortesa, que actualment encara es conserva dins el soterrani de la Casa de Cultura, que s'aixeca sobre part del solar de les cases de Son Fortesa. Entre aquestes cases (també anomenades popularment cas Comte) i la plaça del Porxo –que és aquella plaça a què fa referència el document anterior— es trobava l'escrivania (“la qual casa o escrivania stà entre la casa de dit señor Conde y lo porcho de dita vila”) que tenia “les armes dels senyors damunt les portes”. Allà, el batle de la cavalleria, auxiliat per un escrivà, s'encarregava d'impartir justícia en els afers en què tenia jurisdicció.¹²³

L'església parroquial, que se situava en el mateix emplaçament que en el segle XIII, fou pràcticament construïda de bell nou en els segles XVI i XVII.¹²⁴ El gran creixement de la població posterior a la Germania (1522), va causar que el temple fos insuficient per a reunir-hi els feligresos. Així ho afirmava el 1560 el bisbe, quan ordenà la construcció d'un nou temple. Complint les seves ordes del bisbe, s'iniciaren les obres, seguint la pràctica habitual de la segona meitat del s. XVI a Mallorca, quan molts de pobles hagueren de començar la construcció de nous temples o eixamplar els ja existents. Entre aquella data i 1574 s'edificaren dos trams de la volta. Aquell any, la universitat de Santa Margalida va encarregar la construcció de quatre capelles, dues voltes i la trona al picapedrer Jaume Figuera¹²⁵ Les feines de construcció del temple, que eren pagades pel municipi, continuaren durant tota la darrerria del segle XVI, com ho demostra que en els llibres de comptabilitat municipal es consignassin un bon esplet de pagaments en concepte la feina dels picapedrers, port de cantons, calç, ferro i altres materials per a l'*obra de l'església*.¹²⁶ Segurament a conseqüència de la provisionalitat de les obres, com també de la naturalesa argilosa dels terrenys, part de l'edificació es ressentia i perillava que s'esboldregàs o s'arruïnàs.¹²⁷ A 1607 l'assemblea municipal va decidir reformar la trona i el presbiteri, atenent a al fet que *la isglésia està ab gran perill de caure a la capella de la trona i lo cap de dita isglésia devers Castellet*.¹²⁸ Aquestes obres no devien haver acabat l'any 1624, ja que el senyor de les cavalleries de Santa Margalida, en Pere Ramon Safortesa, pretenia contruir, a cost i despeses seves, el cap de la església, *allà on té d'estar lo altar major*, amb la condició que s'hi col·locàs el seu escut heràldic. Aqueixa petició no fou acceptada pel municipi, que decidí adobar l'església i *obrir lo portal i mudar el cap de l'isglétia i fer sacristia*.¹²⁹ A 1628 el consell municipal acordà canviar l'Altar Major d'un cap a l'altre de l'església, per *lo inconvenient del portal de la isglesia star ahont està que una diade de vent les dones no poden entrar en la isglesia sens gran indesensia y també que los homas are se posen an el mirador y astan allí dihent los oficios, volrian mudar aquell y posar lo altar major a l'altre cap de isglesia conforme ja altre temps stave*¹³⁰. A 1634, segons l'itinerari seguit a una visita

¹²³ P. de Montaner, -A. Le-Senne, (1977-78): "Aproximación al estudio de la formación de la clase noble en Mallorca: el patrimonio de los Formiguera en el siglo XVII". *Trabajos de Geografía*. núm. 34. Pàgs. 55-85. Departament de Geografia. Universitat de les Illes Balears. Pàg. 62-63 i 68-69.

¹²⁴ El text referit a la construcció de l'església que segueix es basa directament en el que figura a Antoni Mas: *Mapa de la Vila de Santa Margalida del segle XVII*. Ajuntament de Santa Margalida, Mallorca, 1997.

¹²⁵ AMSM, Perg. núm.78.

¹²⁶ AMSM 1069.

¹²⁷ Així, a 1596 (AMSM 8 f. 118 v) i a 1599 fou resolt que es reparàs perquè *la nostra isglésia se va arroinant ço és que la terrada està sens trespoll i s'abeura quanta aigua hi està ab molt perill de caure* (AMSM 8 f. 150).

¹²⁸ AMSM 9 f. 72.

¹²⁹ AMSM 10; 1624, setembre, 27; 1624, desembre, 24

¹³⁰ AMSM 10; 1628, maig, 1.

El segle XVII, un temps de consolidació de l'estructura urbana

En les darreres dècades del segle XVI i en el segle XVII continuen essent molt freqüents les vendes i establiments de trasts,¹³⁵ on de vegades ja s'havien començat a construir cases¹³⁶ o ja havia casetes¹³⁷ o cases derruïdes¹³⁸ (pot ser com a conseqüència de l'abandonament d'aquestes per mor de l'emigració a València¹³⁹). També es documenta la subdivisió de cases, i del trast de les cases, cosa que evidencia l'increment de la densitat edificatòria al nucli.¹⁴⁰ En els inicis del segle XVII ja es documenta l'existència del carrer de ses Casetes, format com a conseqüència dels establiments de Son Rabassa. Més concretament, a 1613 es fa referència a "sircha de mitja corterade de terra a las Cassatas o més var set trasts" o "dos casses suas a las Casatas".¹⁴¹ Es devia tractar del tram del carrer situada més a l'est, entre els carrers de la Creu i Santa Catalina Tomàs¹⁴², que no tenia comunicació directa amb els altres carrers de la Vila. Així ho indica que, a 1631,¹⁴³ la vídua Rabassa demanàs al municipi que obrís un carrer que sortís al "carrer de les Casetes dels seus establidors", de manera que es comunicàs el corral de Miquel Monjo del Cantó amb les terres que l'esmentada vídua no havia establert. Això li facilitaria dur a terme establiments i, d'altra banda, seria "també molt útil per los stablidós y moradors de ditas casetes que per aver de antrar en vila y anar a misa y altres coses an de fer molta volta y fent dit carrer seria llevar quasi la mitat del camí". El Consell o assemblea municipal¹⁴⁴ acceptà la proposta, i determinà, "per ser tant útil com és que-s fasse dit carrer", que el municipi pagàs el cost de les terres que es prendrien fins arribar a les terres de l'esmentada Rabassa, i que aquesta l'altre tram del carrer quan establís les terres compreses entre les terres adquirides per la municipalitat i el carrer de ses Casetes. Els representants municipals havien d'arribar a un acord amb els posseïdors de les terres i, si aquests no s'hi avenien, les terres es prendrien a la força ("forsívolment"), tot entenent que el cost dels terrenys seria estimat per

¹³⁵ 1599, gener, 6.- Un trast de terra de pertinences d'aquells dos trasts de terra que va adquirir a les senyores Margalida i Joana Cloquelles (Joanot Morro, 1573, gener) (ARM PN C-656 f. 72v-74v); 1600, febrer, 16.- Un trast de terra "de tres destres d'amplària y sis destres de largària", adquirit per establiment fet per Joana i Margalida "Cloquelles" l'1 de gener de 1573 (ARM PN C-643 f. 59-60); 1600, juliol, 22.- Un trast de terra (ARM PN C-643 f. 197-198); 1600, abril, 18.- Un trast de terra "de tres destres d'ample y sis de llarch de pertinències de la pessa de terra de la qual feu a trasts stabliments" (ARM PN C-642 f. 117-120); 1600, juliol, 23.- Un trast de terra d'una amplària de dos destres i mig i d'una llargària "de sis destres y quatre o sinch palms (ARM PN C-643 f. 198v-200); 1626, juliol, 23.- Un trast de terra "pro edificandis domibus" (ARM PN M P-736 f. 14-15v); 1629, desembre, 10.- Un trast de terra (ARM PN P-736 f. 99v-101).

¹³⁶ 1600, abril, 17.- Dos trasts de terra per fer-hi cases, on l'esmentada Carreres ha construït cases (ARM PN C-643 f. 142-143v); 1600, juliol, 21.- "un trast de cases hont hi haia comensades cases" (ARM PN C-643 f. 191v-194); 1600, juliol, 23. Un trast de terra en què hi ha cases (ARM PN C-643 f. 200v-201v); 1626, juliol, 23.- Un trast de terra de "tres destrs de amplària y sis de llarch in quo jam edificavis domos" (ARM PN M P-736 f. 15v-17v).

¹³⁷ 1632.- Un trast de terra, en el qual ja hi ha edificada una caseta, d'una amplària de tres destres i d'una llargària de sis (ARM PN P-736 f. 196-197); 1635, abril, 27.- Una caseta abans trast ("domuscula sive caseta cum suo currallo in villa Sancte Margarite antea trastum" (ARM PN P-736 f. 264-264v).

¹³⁸ 1632, novembre, 23.- Un trast de terra abans cases enrunades ("antea domos nunch dirutas"), que confronten amb altres cases enrunades ("domibus dirutas") (ARM PN P-736 f. 215-218).

¹³⁹ Antoni Mas-Joan Lluís Monjo: "La mallorquinització onomàstica del segle XVII. L'exemple de la vila de Santa Margalida". *Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes*. València. 2002. Pàg. 119-144.

¹⁴⁰ 1600, juliol, 23.- Unes cases a la vila de Santa Margalida que són de pertinences i meitat de les cases comprades per Antoni Estelrich (ARM PN C-643 f. 201v-203v); 1601, desembre, 22.- "un trast de terra de dos destres de llarch y tres de amplària de pertinències de les cases y trast o corral del dit Fluxà situat en dita Vila" (ARM PN C-642 f. 286-287v); 1653, març, 18.- Un trast de terra a la vila de Santa Margalida de tres destres de llarg i dos d'ample ("trium metrorum longitudinis et duorum latitudinis") de pertinences d'un altre trast de terra (ARM PN M-972 f. 14-15v); 1654, setembre, 14.- Un trast de terra "tant ampla a un camp com altre" per fer-hi cases, que és part d'un altre trast de terra i cases (ARM PN M-972 f. 27-29); 1671, abril, 3.- Unes casetes ("domusculas") i corral de pertinences d'unes altres cases, que tenen tres destres de fondària i d'amplària la que tenen les esmentades casetes, confrontants amb el carrer Forà (ARM PN M-959 f. 38v-41); 1671, abril, 15.- Unes casetes i corral, de pertinences d'unes altres cases, situades al camí que va de la vila a Hero ("domusculas et currallum meas dicte Antonine de pertinentiis domorum et curralli vestri dicti acquisitoris situatas in dicta villa in vico quo itur a dicta villa a Hero") (ARM PN M-959 f. 41-43).

¹⁴¹ **AMSM 1812 f.7170.**

¹⁴² Obert en el segle XX.

¹⁴³ AMSM 10.

¹⁴⁴ L'administració municipal o Universitat estava composta per una assemblea, anomenada Consell, integrada pels consellers i pels jurats. El Consell discutia i decidia per votació els afers relacionats amb el funcionament del municipi que, prèviament, havien proposat els jurats. Aquests eren els qui proposaven al Consell els assumptes que s'havien de tractar i també eren els qui n'executaven les decisions (Antoni Mas: *Mapa de la Vila de Santa Margalida del segle XVII*. Ajuntament de Santa Margalida, Mallorca, 1997. p. 5).

“persones pràctiques”.¹⁴⁵ Aquesta decisió del Consell, d'altra banda, presenta un interès afegit: és la primera referència que coneixem de la intervenció municipal en el procés d'obertura de vials i, a més, a l'expropiació forçosa de terrenys amb aqueixa finalitat.

En el segle XVII també es consolidà el carrer Forà (actual carrer de la Salle), com ho mostren les freqüents notícies de cases i trasts situats en aquest indret.¹⁴⁶ Per exemple, el 14 de setembre de 1654, Joan Tous va vendre un trast de terra “tant ampla a un camp com altre” per fer-hi cases, que era part d'un altre trast de terra romanent al dit Tous. El trast objecte de la venda confrontava d'una banda amb el carrer Forà (“vico publico dicto lo carrer Forà”), d'altra part amb cases i corral de Bartomeu Capó, amb terres de Joan Cases i Font, notari, i d'altra part amb les cases i trast romanents al dit Joan Tous.¹⁴⁷ Aquesta denominació –carrer Forà— suggereix que aqueix era el darrer carrer de l'eixampla de l'est de la vila; així sembla confirmar-ho la documentació de l'època, ja que el corral de l'esmentat Joan Tous confrontava amb una parcel·la de terra, i entre els confrontants d'aquesta parcel·la s'assenyalen els corrals de les cases de la vila.¹⁴⁸

En aquesta centúria no coneixem cap altra referència a l'obertura de vials,¹⁴⁹ tret de l'existència d'un carreró que confrontava amb la plaça dels Lledoners (la plaça del Cardenal Cerdà, potser existent ja al segle XVI), i que cal identificar amb l'actual carrer des Molins,¹⁵⁰ i de l'obertura de l'escalonada de l'Església, entre 1678 i 1679. Aquesta darrera iniciativa, però, no fou municipal, almanco obertament,¹⁵¹ sinó de la Parròquia. El 17 d'octubre de 1678 un representant del rector i del comú dels preveres de Santa Margalida va exposar al comte de Santa Maria de Formiguera que pretenien “ampliar la plassa del Portal [l'actual portal de les dones], a causa de del concurs que se ha ocasionar, axí com las festivitats solemnes, processons, com y [és] necessari y se demostra”. Per fer aqueixa obra era necessari enderrocar una caseta situada al cap de cantó de l'actual carrer de l'església, a l'espai que actualment ocupa l'escalonada (“per la qual ampliatió no es té remey, sinó és pendre la caseta del cantó”). La finalitat de l'obra era construir una escalonada a la placeta davant el portal Major o de les Dones i a l'espai que ocupava la casa: “Y que en la plassa devant el portal Major de dita Iglésia se necessite

---

¹⁴⁵ Llibre de determinacions del Consell (1619-1637), AMSM10, 1631, març, 5. “Més avant se preposa a vosses mercès com la viuda Rebase nos ha suplicat que fóssem servits fer un carrer per axir an el carrer de les Casetes dels seus establidors que serà obrir an el corral de les cases de Miquel Monjo del cantó fins a les terres qui resten a establir a dita Rabasse y que d'a més que a dita dona li seria útil per fer stabliments serà també molt útil per los stablidós y moradors de ditas casetes que per aver de antrar en vila y anar a misa y altres coses an de fer molta volta y fent dit carrer seria llevar quasi la mitat del camí sobre del qual fonch conlús y determinat que per ser tant útil com és que-s fasse dit carrer y la vila que pach lo cost del que pendran fins arribar a ditas terres de dita Rebase y après que dita Rebase com establirà ja dexarà carrer y que la vila se conserta ab los amos y señors de dits trasts y si no-u volen que la vila ho prenga (...) forsiuolment stimat per persones pràctiques etc.”

¹⁴⁶ Com aquestes: 1629, novembre, 10.- En Joan Font de Santa Margalida, amb poder atorgat per en Jaume Albanell i na Caterina Rossellona, cònjuges oriunds de Santa Margalida i residents al Regne de València a la vila de Xaló, estableix en emfiteusi unes cases i corral de la dita Caterina situades dins la vila de Santa Margalida a n'Antoni Morey al cap de vall del carrer Forà. (ARM PN P-736 f. 96-97v).

1640. – Cases dins la vila de Santa Margalida que confronten amb la “via pública vocata al carrer Forà” (ARM PN C-3275 f. 124).

1646: “cases al carrer Forà” (f. 166); “Joan Tous del carrer Forà”; “un trast al carrer Forà” (AMSM 1812 f. 251 i 288).

¹⁴⁷ Aquest ho tenia com hereu de Joan Tous, que a la vegada ho tenia per establiment que li havia fet Gabriel Escalles el 19 de març de 1597 (ARM PN M-972 f. 27-29).

¹⁴⁸ 1655, novembre, 11.- Diferents membres de la família Cases i Font, naturals de la vila de Santa Margalida, però habitants a Ciutat, estableixen set cortons de terra a l'Abellar que són de pertinences d'una peça de terra establida per Macià Celleres en aqueix indret. Confronta amb terra de Pere Estelrich, de l'altra part amb corrals de Joan Tous i Bartomeu Capó, de l'altra amb terres dels hereus de Joan Ferragut i de Sebastià Rosselló, de l'altra amb terres dels hereus de Mateu Monjo àlies Manyo; com a entrada d'aquestes terres donen un camí o pas prop dels corrals de l'esmentada vila i de les terres dels hereus de Joan Ferragut per les quals sempre fou acostumat transitar (ARM PN M-972 f. 86-89).

¹⁴⁹ Tot i que seria possible que se n'hagués obert un altre, si el carrer de l'Oller documentat el 1697 (AMSM 2026) fos l'actual carrer del Gerrer –denominació que ja tenia a 1860 (AMSM 398)–. Per la situació d'aquest carrer (una travessa del carrer de ses Casetes) seria possible que les edificacions del carrer, si eren escasses, fossin considerades part del carrer de ses Casetes.

¹⁵⁰ 1626.- Pere Alòs paraire estableix a Gabriel Cerdà àlies Llebro unes casetes (“domusculas”) a la vila de Santa Margalida, que confronten amb la plaça dels Lledoners, d'altra part amb carreró, amb corral del dit Cerdà i d'altra part amb corral de Jaume Bibiloni (ARM PN M P-736 f. 5v-6).

¹⁵¹ El segle XVII va ser el temps dels grans plets entre els comtes de Santa Maria de Formiguera, que com veurem, havia d'intervenir en aquest procés. S'ha de tenir present també que les obres de construcció de l'església eren costejades pel municipi, i que les males relacions entre el municipi i el comte podien impedir l'execució del projecte.

y se ha de mester precisament per fer escalons, y posar en bona forma, lo dit Portal Major, de portió de dita plassa y de ditas casas ruynosas”.

Però per tomar la casa era imprescindible el permís del comte, que era al mateix temps procurador reial (el que li donava la facultat d'autoritzar obres a les places, que eren propietat del rei) i senyor de la cavalleria de Santa Margalida i d'Hero (on es trobava la caseta). El representant de la Parròquia va sol·licitar al comte permís per tomar la casa del cantó i també li va demanar que l'alliberàs del pagament del cens que pagava la casa, cosa que seria considerada una almoïna per a les obres. Finalment, el comte accedí a la petició de la Parròquia i concedí el permís per enderrocar la casa i construir l'escalonada: “para que se fassa y fabrique lo Portal Major de la dita Iglesia, y escale servint-se per dit effecte de tot ço y quant és [y] serà menester, y se necessitarà par a perfeccionar dita obra ab la mayor decència que-s pugue valent-se y usant de dita plassa y de ditas casas destruhidas, en lo que serà menester per dita obra”.¹⁵²

S'ha de tenir present que la titularitat de les places, com la de davant el portal Major, havia estat objecte de conflictes entre la família Safortesa –posteriorment comtes de Santa Maria de Formiguera— en la primera meitat del segle. Concretament, el 27 de setembre de 1624,¹⁵³ en una reunió del Consell del municipi, s'exposava que el senyor de la cavalleria, Pere Ramon Safortesa, pretenia que els jurats capbrevassin les places –és a dir, que reconeguessin que es trobaven dins el territori de les seves cavalleries i que li reconeguessin la titularitat sobre aquestes (“lo Molt Il·lustre y Noble Senyor don Pedro Remon Çefortesa vol que nosaltres jurats li anam a capbrevar lo que ell entén que stà a la sua Jurisdicció y de les cavalleries com són algunes plases d'esta vila”). El Consell resolgué unànimement no capbrevar-les fins que tengués informació que demostràs que les places es trobaven sota domini de les cavalleries, ja que fins aleshores –afirmaven— pertanyien al rei (“que puis fins vuy el Senyor Rey està en possessió de dites plases y comunes que els jurats no capbrevan fins hajan vistes millors clarítias que si són de dit Senyor no le-y volen llevar y si és del Senyor Rey que-l conservan en possessió”). La discussió sobre la titularitat de les places no acabà aquí, ja que tres anys més tard, el 18 de febrer de 1627, el Consell va acordar per unanimitat defensar –hem d'entendre que judicialment— que les places pertanyien al rei, i no al senyor de les cavalleries.¹⁵⁴ Cal recordar que la vila s'aixecava en part sota alou de les cavalleries de la família Safortesa i en part en els terrenys de les Jovades de l'Església. Segurament això darrer explica que en les places on fitaven les dues jurisdiccions, s'aixecassin creus: la creu del Cardessar¹⁵⁵ –que data de la dècada 1480— i les dues creus que se situaven a cada cap del Poàs.¹⁵⁶ Potser, doncs, com a conseqüència d'aquets plets que el municipi decidís el 20 de març de 1623¹⁵⁷ fer o adobar unes creus (en el document es parla tant d'acabar-les “de fer” com de reparar-les): “més fonch praposat per lo dit jurat Tous en nom predit si·ls apar se acàpia de fer unes creus que estan principiades, puis ne tenim falta y axí fonch conlús y determinat que·ls jurats les fassan reparar com millor los aparegue”.

A darreries del segle XVII (1694) com a conseqüència de la construcció de cases en els trast establits o venuts, i de la subdivisió de cases i corrals, el nombre d'edificacions de la vila s'havia incrementat fins a 394 cases,¹⁵⁸ prop del doble (un 74,3% més) que les que hi havia a 1578 (226), cosa és indicativa del creixement de la població, que possiblement era de prop de 1.500 persones.¹⁵⁹

---

¹⁵² Sebastiana Moranta Fornés, *El conjunt retaulístic de l'església parroquial de Santa Margalida*, Ajuntament de Santa Margalida, Santa Margalida, 1999, p.105-107

¹⁵³ AMSM 10.

¹⁵⁴ AMSM 10, 1627, febrer, 18.- “més fonch conlús y determinat nemine discrepante que la vila defens que les plases són del Sr. Rey y que per açò donen el çindicat y poder bastant a tots los quatra jurats y bal·le que-y vajan la primera volta a informar al Senyor virrey”.

¹⁵⁵ AMSM 1815, f. 78.

¹⁵⁶ Una de les quals, la creu del Poàs, va ser construïda o refeta l'any 1589 (AMSM 1069 f. 243).

¹⁵⁷ AMSM 10.

¹⁵⁸ Xifra resultat del recompte de les cases que apareixen als estims de 1694 (AMSM 1816).

¹⁵⁹ A 1667, la població del terme, que incloïa la de Maria, on ja hi havia prop de cent cases, s'estimà en 2.199 persones (Josep Juan, “La població de Mallorca en 1667”, *Estudis Balearics*, 36, Palma, 1990).

Evolució urbana (segles XVI-XVII)

